

In the Light of Kyzikos Coins Dionysus' Cult

Kyzikos Sikkeleri Işığında Dionysos Kültü

ABSTRACT

Cyzicus is located on the Kapıdağı Peninsula in the south of the Propontis (Sea of Marmara). This city is an important region of the Ancient Mysia geography, which was able to evaluate the advantages of its geographical location in the commercial direction in the ancient period, especially holding the maritime trade. The city has become very strong economically and politically thanks to its sea and land trade. The City of Kyzikos minted a unique group of coins called Cyzikene. Authorities responsible for coin minting reflected some symbols on both the Kyzikenes and other minted coins that the people valued or were proud of. As can be seen from the coins, the region, especially Zeus, Heracles, Apollon, Artemis, Hermes, Athena and Persephone etc. There is a polytheistic belief system in which gods/goddesses are respected. In addition to these cults, the existence of an important Dionysian cult is supported by ancient coins as well as archaeological and epigraphic documents. Symbols of the cult of Dionysus on Kyzikos coins are encountered throughout the ancient period. Sometimes the self-description of Dionysus and sometimes other symbols related to his cult are seen on the coins. In this paper, a study has been made about the existence, personality, mythology, iconography and importance of the God Dionysus reflected on the Kyzikos coins. The cult of Dionysus and the depiction of cult symbols were examined.

Keywords: Cyzicus coin, Cult of Dionysus, Dionysus Iconography, Satyr.

Öz

Kyzikos antik kenti, Propontis'in (Marmara Denizi) güneyindeki Kapıdağı Yarımadası'nda yer almaktadır. Bu kent, Antik Dönem'de coğrafi konumunun avantajlarını ticari yönde değerlendirebilmiş Mysia coğrafyasının özellikle deniz ticaretini elinde tutan önemli bir bölgesidir. Kent, deniz ve kara ticaretinin de sayesinde ekonomik ve siyasi anlamda oldukça güçlü bir konuma gelmiştir. Kyzikos Kenti, Kyzikene adı verilen özgün bir grup sikke darp ettirmiştir. Sikke darbından sorumlu otoriteler, gerek Kyzikenelere gerekse diğer darp ettirilen sikkelere halkın değer verdiği veya gururlandığı kimi sembolleri yansıtmışlardır. Sikkelerden de görüldüğü üzere bölgeye, başta Zeus, Herakles, Apollon, Artemis, Hermes, Athena ve Persephone vb. gibi tanrı/tanrıçalara saygı gösterildiği politeist bir inanç sistemi hâkimdir. Bu kültürlerin yanında önemli bir Dionysos kültürünün varlığı gerek antik sikkeler gerekse arkeolojik ve epigrafik belgeler desteklemektedir. Kyzikos sikkelerindeki Dionysos kültürüne dair sembollere Antik Dönem boyunca rastlanılmaktadır. Sikkelerde Dionysos'un bazen öz betimi bazen de kültürle ilgili diğer semboller görülmektedir. Bu makalede Kyzikos sikkelerine yansıyan Tanrı Dionysos'un varlığı, kişiliği, mitolojisi, ikonografisi ve Kyzikoslular için önemi ile ilgili bir çalışma yapılmıştır. Tanrı Dionysos kültürü ve kültür sembollerinin betimlenmesi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kyzikos sikkeleri, Kyzikene, Dionysos Kültü, Dionysos İkonografisi, Satyros.

Evin BİLGE¹

¹ Tokat Gazi Osmanpaşa University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Art History, Tokat, Turkey.

¹ Tokat Gazi Osmanpaşa Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Tokat, Türkiye.

Geliş Tarihi/Received 25.04.2024
Kabul Tarihi/Accepted 26.09.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 30.09.2024

Sorumlu Yazar/Corresponding author:
Evin Bilge
E-mail: evin.bilge@gop.edu.tr

Atıf: Bilge, E. (2024). Kyzikos Sikkeleri Işığında Dionysos Kültü. *Anatolian Archaeology*, 4, 1-27.

Cite this article: Bilge, E. (2024). In the Light of Kyzikos Coins Dionysus' Cult. *Anatolian Archaeology*, 4, 1-27.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş

Kyzikos kenti, Balıkesir'in Erdek ilçesinde, Antik dönem adı Arktonnesos (Ayı Adası) ya da Arkton Oros (Ayılar Dağı) diye bilinen Kapıdağı Yarımadası'nın anakara ile birleştiği alanın güney kesiminde yer alır¹. Antik kentin kuzeyinde Dindymos (Ayı Dağı), Hamamlı ve Belkıs (Yeniköy) köyleri, batısında Çeltikçi köyü, güneyinde Marmara Denizi, doğusunda Aşağıyapıcı köyü ve Bandırma Körfezi yer almaktadır².

Kyzikos, deniz trafiğinin önemli bir durağıdır. Sahip olduğu limanları sayesinde deniz taşımacılığı güzergâhında Ege ve Akdeniz'i, Karadeniz'e bağlar³. Kent limanları üzerinden yapılan ticari faaliyetler kentin refah düzeyini artırmıştır⁴. Kyzikos kentinin stratejik konumunu çok iyi değerlendirmesi hem siyasi ve kültürel açıdan hem de ekonomik yönden bölgenin önemli bir kültür merkezi ve liman kenti olmasını sağlamıştır. Bir toplumun kültür ve medeniyetinin gelişmişliği ile refah düzeyinin yüksek olması ülkenin zenginliği ve huzur ortamıyla doğru orantılı olmasından ötürü günümüze pek çok kültür ve sanat değeri yüksek eser bırakabilmişlerdir.

Propontis hinterlandından faydalanmak amaçlı kurulan bu koloni kentini⁵ korumak pek kolay olmamıştır⁶. Lydialılardan sonra Pers iktidarı dönemine geçilmiştir. Makedon egemenliğiyle Hellenistik Dönem'de Kyzikos idari açıdan bağımsızlığına kavuşabilmiştir⁷.

Ancak bununla ilgili bildirimler çok yetersiz olduğu görülmektedir. 3. Mithradates Savaşı'nda sırasında (MÖ 74) VI. Mithradates 'e karşı şehrin direndiği görülmektedir. Strabon, Mithradates Savaşı sonrasında Romalılar tarafından şehre birçok ayrıcalığın yanında "*civitas libera*" ünvanı verilmiş olduğunu anlatır⁸. Ancak Roma İmparatoru Augustus Dönemi'nde tüm haklar geri alınmıştır. Ancak sonra yine bağışlanmıştır (MS 17)⁹. Tiberius Dönemi'nde (MS 25) ise bu ayrıcalık artık tamamen iptal edilmiştir¹⁰.

Kyzikos kent sikkeleri, Antik Dönem'de *Kyzikene staterleri* olarak adlandırılmıştır¹¹. İlk *Kyzikene* darbının başlangıcı için önerilen tarihler biraz farklıdır. Kraay MÖ 6. yüzyılın 1. çeyreğini; Jenkins, aynı yüzyılın 2. yarısını önermektedir. Ancak madeni paranın en geç 6. yüzyılın 2. yarısına kadar tüm hızıyla devam ettiği konusunda bir fikir birliği olduğu görülmektedir¹². *Kyzikenelerin* darbu MÖ 6. yüzyıldan Hellenistik Dönem'e kadar devam etmiştir¹³. Kyzikos, MÖ 6. ve 5. yüzyıllarda gümüş sikke de darp ettirmiştir¹⁴. MÖ 4. yüzyılda yazısız elektron sikkelerinin yanı sıra, üzerinde *etnikon* bulunan gümüş sikkelerde görülür¹⁵.

Kyzikenelerin uzunca bir dönem uluslararası geçerliliğini sürdürebilmiş olması kentin ekonomik gücünün sonucudur. Bu

¹ Strabon, Geographica, 12.8.11.

² Koçhan, 2011: 11; Doğan, 2017: 2; Marquardt, 1837: 185.

³ Çoruh Kurt, 2020: 440-448.

⁴ Hytos, Panarmos ve Thrakikos limanları sayesinde, Çanakkale Boğazı üzerinden Ege ve Akdeniz kıyılarındaki kentlerle deniz ticareti yapılabilmiş ve bu şekilde Antik dönem Mysia Bölgesi'nin deniz ticaretinde önemli bir unsur olunmuştur. Meral & Has, 2017: 105-115; Çoruh Kurt, 2020: 440-448.

⁵ Öncü, 2018: 160.

⁶ Koçhan, 2014: 69-91. Kyzikosla ilgili en eski anlatım sözlü gelenekle nesillere aktarılmış Argonautlar hikayesi olabilir. Antik dönemden kalma bu mitolojik anlatımda Argonautlar seferi sırasında Kral Kyzikos'un yanlışlıkla öldürülmesi anlatılır. MS 1. yüzyılda yaşamış antik yazar Strabon (MÖ 64/63-MS 21), Aisepos Çayı'ndan Rhyndakos Çayı ve Daskyleion Gölü'ne kadar uzanan bölge halkının "Dolionlar" olduğunu bildirir. (Strabon, Geographica 12.8.10.) Plinius, Kyzikos'u Miletlilerin kenti olarak görmektedir (Plinius, Naturalis Historia, V.40.). Nitekim Strabon da Lampsakoslu Anaksimenes'ten atıf yaparak burasının Miletoslular tarafından kolonize edildiğini bildirir (Strabon, Geographica, 14.1.6.).

⁷ Herodot Hist., I. 21-22. Deniz ticaretinin önemli bir noktası olan kentin egemenliğini elinde tutmak için Lydialılarla on yıllarca mücadele verdiği belirtilir. MÖ 546'daki Pers-Lydia savaşının ardından Batı Anadolu'nun Pers güçleri tarafından yönetildiği görülür (Mansel, 2014, 265; Meral & Has 2017: 105-115). Pers kralı Kyros, Kyzikos'un da dâhil olduğu çevre şehirleri yıllık vergiye bağlayarak, biri Sardes diğeri de Daskyleion'da olmak üzere Anadolu'da iki önemli satraplık merkezi kurmuştur. Kyzikos yanı başındaki Daskyleion satrapı Metrobates'in idaresine girmiştir (Kurt, 2018: 179). Pers iktidarı Büyük İskender ile MÖ 334 yılında giriştikleri Granikos savaşıyla sona ermiştir (Koçhan, 2011: 119; Ertüzün, 1999: 27-35).

⁸ Strabon, Geographica 12.8.11.

⁹ Koçhan, 2014: 75.

¹⁰ Suetonius, Tiberius, 37

¹¹ Motor, 2010: 7.

¹² Kraay, 1976: 27; Jenkins, 1972: 35.

¹³ Morkholm 2000: 104.

¹⁴ Motor, 2010: 72.

¹⁵ Carradice & Price 2000, 111; Motor 2010: 72.

dönem kent sikkelerinin değer ölçülerinin Kyzikos *Stateri'*ne göre ayarlanması bu gelişmeyi kanıtlar niteliktedir¹⁶.

Kyzikos Kenti'nin *elektron stater* ve *hektelerinin*, başta Karadeniz kıyı kesimleri olmak üzere birçok bölgede dolaşımda olması, daha çok onun bölgelerarası ticari işlemlerde kullanıldığını açıklar¹⁷. Ancak sadece ticari faaliyetlerde değil paralı askerlerin maaşlarının ödenmesi gibi devlet faaliyetlerinde kullanılmış olması muhtemeldir. Bulunduğu bir kaç definde Pers *dareikoslarıyla* birlikte yer alması¹⁸, bu görüşü güçlendirir¹⁹. *Dareikos* ve *Kyzikenelerin* yakın değerinde olmaları da bazı dönemlerde, birbirlerinin yerine kullanılma ihtimalini artırır. Buradaki temel belirleyici nokta, bir *dareikos*²⁰ ile bir *kyzikenenin* paralı bir askerin bir aylık maaşına denk gelmesidir²¹. Arkeolojik buluntular, bu sikkelerin Antik dünyanın büyük bir bölümüne yayıldığını kanıtlamaktadır (Fig. 1)²².

Fig. 1. Kyzikos sikkelerinin define ve kazı buluntularının yayılım alanı (<https://nomisma.org/map/cyzicus> erişim tarihi: 31.08.2024)

¹⁶ Koçhan, 2011: 119; Meral & Has, 2017: 105-115. Odrys kralları ticaret ve vergi gelirlerini II. Philip'in altın *stateri* ile değiştirilene kadar Kyzikeneleri ölçü olarak hesapladılar. Çoruh 2017: 22.

¹⁷ Öncü, 2018: 219.

¹⁸ IGCH 1175, IGCH 1194,

¹⁹ Head, 1911: 522. Ayrıca bkz. IGCH dipnot 1438. Batı Anadolu'da yaklaşık MÖ 480'e tarihlendirilen başka bir definde (IGCH 1175) *staterin* üçte biri ağırlığında olan 2 Lydia *elektron* sikkesi, 6 gümüş *kreseid*, 39 Pers *sigloi*, 3 Miletos üretimi ve 14 Kyzikos üretimi gümüş sikke fragmanı ele geçer. MÖ 480 ve civarı dönemler Kserkses'in Hellas üzerine sefer düzenlemek için hazırlandığı ve nihayetinde sefere çıktığı bir döneme denk gelir. Dolayısıyla, Kyzikos ve Pers sikkelerinin bir arada bulunduğu bir dönemin askeri bir sefere denk gelmesi, bu sikkelerin dolaşımında askeri faaliyetlerin rolünün hesaba katmayı gerektirir. Bkz. IGCH 1175. Tablo 9.

²⁰ Ksenophon, Anabasis VII.6.1; VII.6.7.

²¹ Kraay, 1976: 263; Kyzikos *staterinin* değeriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Figueira 1998: 525-527.

²² Greenwell, 1887: 1-125.

Marmara Denizi'nin güneyindeki konumuyla Kyzikos yerleşimi, Karadeniz, Marmara, İonia ve Atina arasında gerçekleşen bölgeler arası ticaret için uygun bir aracı merkez rolündedir²³. Kyzikos, Anadolu'nun batıya açılan kapısıdır²⁴. Büyük limanları ile Ege ve Akdeniz'i, Karadeniz'e bağlayan deniz trafiğinin önemli bir durağı olmuştur²⁵. Kyzikos sikkeleri Batı Anadolu²⁶, Gelibolu yarımadası²⁷, Büyükçekmece²⁸ Marmara Bölgesi Trakya sahili²⁹, Bulgaristan (Sveti Vlas³⁰ ve Givkovo³¹), Romanya (Curceni³² ve Ioan Corvin³³), Yunanistan (Elis³⁴, Piraeus³⁵, Boeotia³⁶ ve Larissa³⁷), İtalya (Olbia³⁸) Melos³⁹ ve Santoroni⁴⁰ adaları, Ukranya (Orlovka⁴¹ ve Anadol, şimdiki Domanskoe⁴²-, Kerch' antik Panticapaeum⁴³), Rusya (Taman' Peninsula⁴⁴, Krasnodar⁴⁵) Gürcistan (Kobuleti⁴⁶) definelinde bulunmuştur. Bu sayılan bölgeler aynı zamanda *Kyzikenelerin* dolaşımında olduğu doğal sınırları göstermektedir.

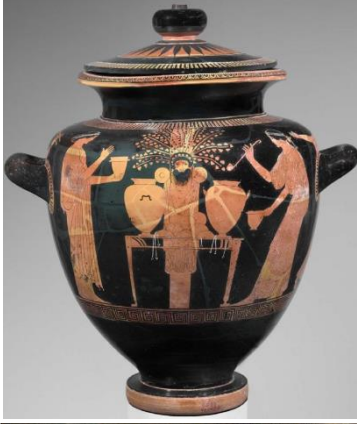

Fig. 2. Stamnos üzerinde ağaç kütüğü şeklindeki Dionysosa tapınım sahnesi (MFA Boston erişim numarası: 90.155a)

Dionysos'un adı iki parçadan oluşmuş birleşik bir kelimedir (Dios+Nysos) ve "Nysa'nın tanrısı" anlamına gelir⁴⁷. Euripides'in "Bakkha'lar" adlı oyununda bu tanrı, Dionysos ve Euhios diye çağırılır⁴⁸. Bromios (Gümbürdeyen, kahkahalar atan tanrı)⁴⁹; Bakkhos ise "Gürültücü" anlamına gelir. Dionysos, her ne kadar şarap tanrısı olarak bilinse de gerçekte bereket başlatılan bir doğa tanrısıdır. Köken olarak bir bitki (ağaç) tanrısıdır. Bu sebeple Dionysos'a en çok çiftçilerin saygı göstermesi anlaşılır bir durumdur. Bir ağaç tanrısı olarak Boeotia'da tapınılan bu tanrı, ağacın içindeki Dionysos olarak biliniyordu. O, elmanın ve incirin bulucusuydu. Şarap tanrısına atfedilen unvanlardan biri dentrides (yeni tomurcuklanan ağaç) idi⁵⁰. Magnesia'da ise onun rüzgârdan dalları kırılmış bir çınar ağacında yaşadığına inanılırdı.

Antik metinlerde "Ağacın Dionysos"una kurbanlar verildiği yazılıdır⁵¹. Nitekim Boston Güzel Sanatlar Müzesi koleksiyonunda Erken Klasik Dönem'e (yaklaşık MÖ 450 yıllarına) tarihlenen bir stamnos üzerindeki resimde ağaç kütüğü şeklindeki Dionysos'a tapınım sahnesi (Fig. 2) görülmektedir⁵².

²³ Öncü, 2019: 225-249.

²⁴ Lloyd, 1989: 8; Dönmez Öztürk, 2006: 80; Çoruh Kurt, 2016: 7-14.

²⁵ Çoruh Kurt 2016: 7-14. Sacks v.d, 1997: 74.

²⁶ IGCH 1175; Harl, 2001: 34; Gülsef, 2002:1831; Demirtaş, 2014: 124; Thompson et al., 1973: No: 1175, 1171, 1183; Motor, 2010: 201.

²⁷ IGCH 807; Hasluck 1906: 26-36

²⁸ IGCH 867; Thompson, 1954: 11-34; Motor, 2010: 201.

²⁹ IGCH 888; Yağız, 1998: 76 vd.; Motor, 2010: 201.

³⁰ IGCH 689.

³¹ IGCH 714; Thompson et al. 1973; No: 689, 714; Motor 2010: 202.

³² IGCH 618; Preda, 1966: 363-370.

³³ IGCH 734; Moisiil, 1923: 17-18.

³⁴ IGCH 43; Regling, 1931: 25.

³⁵ IGCH 47; Greenwell, 1887: 1-125.

³⁶ IGCH 163.

³⁷ IGCH 168; Merker, 1961: 42.

³⁸ IGCH 1002; Булатович, 1970: 222-224.

³⁹ IGCH 8; Borrell, 1844: 115-160.

⁴⁰ IGCH 7; Greenwell, 1890: 13-19.

⁴¹ IGCH 726; Кравченко, 1969: 274.

⁴² IGCH 866; Seyrig, 1969: 36-52.

⁴³ IGCH 1011; Ашик 1849: 93-94.

⁴⁴ IGCH 1012.

⁴⁵ IGCH 1013.

⁴⁶ IGCH 1045.

⁴⁷ Erhat, 1989: 99-104.

⁴⁸ Euripides, Bakkha'lar 67-70 prg.

⁴⁹ Erhat, 1989: 99-104.

⁵⁰ Graves, 2010: 131.

⁵¹ İndirkaş, 2012: 61-70; Frazer, 1991: 311.

⁵² MFA Boston erişim numarası: 90.155a

Dionysos'un, Eleusis mysterlerinde adı geçen Iakkhos ile aynı tanrı olduğu düşünülmektedir⁵³. Bunun dışında Dionysos, Sabazios (Phrygia)⁵⁴, Priapos (Mysia)⁵⁵, Tammuz (Fenike), Osiris (Mısır)⁵⁶, Orotalt (Arap), Liber (Roma), Zalmoxis (Thrakia) gibi tanrılarla da bir tutulur⁵⁷.

Antik Yunan Pantheonundaki diğer tanrılara göre Dionysos'un oldukça sıradışı bir tanrı olduğu görülmektedir. Antik Yunan Pantheonu içinde en eski kökene sahip ve tapınımı en yaygın olan tanrıdır⁵⁸. Nitekim Herodotos da Mısır'daki⁵⁹, Ethiopia'daki⁶⁰, Thrakia'daki⁶¹, Aiolia'daki⁶², Byzantion'daki⁶³, Arap Yarımadası'ndaki⁶⁴ ve Skythia'daki⁶⁵ tapınımına değinmiştir. Hayvan ve bitkiler gibi bütün canlılara hayat vermesi, büyütmesi ilgili güçlere sahip bir doğa tanrısı⁶⁶ olmasına karşılık kökeni, varlık hali, başlattığı dinsel deneyim türüyle diğer büyük Antik Yunan tanrılarından ayrılır.

Bir doğa tanrısı olan Dionysos'un ölüp-tekrar dirilebilme hikâyesine benzer mythoslar farklı kültürlerde de görülebilmektedir. Örneğin Kybele-Attis kültüründe ölüp-yeniden dirilme olayı bereket kültürünün ve yaşamın odak noktasını oluşturur. Burada kült, Phryg ana tanrıçası Kybele ile onun sevgilisi Attis etrafında şekillenir. Attis'in yere fırlattığı uzvu ile yere dökülen kanıyla sulanan topraktan bitkiler fışkırmıştır. Doğanın birden bire canlanması⁶⁷ ile doğadaki bitki bereketinin oluşumundaki eril misyon dile getirilmiştir. Toprağa atılan canlı bir parça sembolizmiyle tohumun filizlenmesi açıklanmıştır.

Ölüp yeniden dirilen tanrılar Anadolu'daki Phryg Medeniyetinin ortaya çıkışından çok daha önceki bir tarihte Mezopotamya'da karşımıza çıkar. Öldüğü halde tekrar dirilen ilk bereket tanrısı Sümer Mitolojisinden tanıdığımız Ana Tanrıça Inanna'nın kocası çoban/kral tanrı Dumuzi'dir. Dumuzi Akadlar'da Tammuz, Babil'de Baal, Fenikeliler'de Adonis, Hitit ve Hurrilerde de Kumarbi ile özleştirilebilen bir tanrıdır. Bütün bu tanrılar ölüp, yeniden doğarak hem mevsimsel döngüyü hem de bitki ve hayvan âleminin devinimini temsil ederler⁶⁸.

Mısır Mitolojisinde önemli bir tanrı olan Osiris de kardeşi tarafından haince öldürülünce yer altında yaşamaya ve oradan yeryüzüne bereket akıtmaya başlamıştır. Bu şekilde Eski Mısır dinindeki Osiris de aynı zamanda hem bereket hem de yeraltı dünyasının hâkimi olmuştur⁶⁹.

Ölümden sonra başka bir dünyada yaşam bulunacağı yani sonsuz yaşamı müjdeleyen bir inanç olan Dionysos kültü köylülerin ve alt tabaka insanların gönüllerini cezbetmiştir⁷⁰. Dionysos tapınımı Antik Yunan inancına geç bir dönemde girmiştir. Tapınımın karşılaştığı muhalefetin mitleştirilmiş anıları olarak yorumlanan öyküler ve bu yorumun satır aralarında gizlenen kuram, Dionysos'un Kıta Yunanistan'a oldukça geç bir tarihte geldiğini, diğer bir deyiş ile "yabancı" bir tanrı olduğunu varsaymaktadır. Tanrının adına, ilk Bronz Çağı'nda Girit'te Pylos ve Hania'da üç adet Linear B yazıtında rastlanmaktadır. Bu

⁵³ Eliade, 2003: 440.

⁵⁴ Eliade, 2003: 446.

⁵⁵ Boyana, 2004: 34, 43.

⁵⁶ Uncu, 2012: 535.

⁵⁷ Chulev, 2015: 7.

⁵⁸ Cancik & Schneider, 2004: 496.

⁵⁹ Herodotos, II. 29, 46, 47, 48, 49, 144,146.

⁶⁰ Herodotos, III. 97.

⁶¹ Herodotos, VII. 111; V.7.

⁶² Herodotos, I.150.

⁶³ Herodotos, VI.87.

⁶⁴ Herodotos, III.8.

⁶⁵ Herodotos, IV.79, 108.

⁶⁶ Tripolitis, 2002: 22.

⁶⁷ Efsaneye göre Kybele Attis'e aşiktir. Ancak Attis'in, Pessinus kralının kızıyla evlenecek olmasına gücenen tanrıça, düğün yerinde birden bire Attis'in karşısına çıkarak onu çıldırır. Kendinden geçen Attis, cinsel organını keser ve yere atar. Erhat, 1989: 75,15-16,20-201.

⁶⁸ Çetin, 2006: 189-210.

⁶⁹ Baines & Malek, 1986: 214.

⁷⁰ Mansel, 2014: 229.

yazıtlarda⁷¹ -di-vo-nu-so- yazısı okunmaktadır⁷². Hellen (Grek/Antik Yunan) Pantheonuna sonradan katılan tanrının doğrudan Thrakia'dan ya da Phrygia üzerinden geldiği düşünülmektedir. Onun için düzenlenen ritüellerde özellikle kadınların *Euoi Saboi Hyes Attes!* diye çağırması ile Dionysos'a Sabazios denmesi bir bakıma Phrygia'daki kökenini açığa çıkarır⁷³. Otto ise Dionysos'un arkaik ve bütün Hellen dünyasında yaygınlaşmış niteliği üzerinde durmuştur⁷⁴. Ama bu yaygınlaşma elbette bir direnmeyle yüz yüze kalmıştır⁷⁵.

Dionysos, birdenbire görünen ve daha sonra gizemli bir biçimde yok olan bir tanrıdır. Tanrının beklenmedik tezahürleri ve kayboluşları bir anlamda hayatın ortaya çıkıp gizlenmesini, yani hayatla ölümün birbirlerini izlemesini ve son tahlilde birliğini yansıtır. Dionysos, *epiphanyleri* ve gizlenmeleri yoluyla hayatla ölümün birlikteliğinin gizemini ve kutsallığını hatırlatır. Bizzat tanrının varlığıyla gerçekleştirildiğine göre, dinsel bir esin söz konusudur; çünkü bu görünmeler ve kaybolmalar her zaman mevsimlerle ilişkili değildir. Dionysos kışın görünür ve en şanlı *epiphany*sini gerçekleştirdiği ilkbahar şenliği sırasında yok olur. "Yok olma", "gizlenme" yeraltına inişin, yani ölümün simgesel ifadeleridir. Bir Orpheus ilahisine göre, Dionysos kayıp olduğunda Persephone'nin yanındadır. Argive rituelinde Dionysos deniz dibinden geri çağırıldığında, ölümler diyarından yukarı çıkar⁷⁶. Halk tarafından Dionysos için yapılan kutlamalar örneğinde Atina'ya bakıldığında zaman kültürü ne kadar önemsendiği görülebilir. Peisistratos'tan itibaren, Atina'da dört bayram kutlandığı bilinmektedir. Dionysia, Kır⁷⁷ ve Kent⁷⁸ Dionysiaları olarak yılın farklı dönemlerinde kutlanırdı. Lenaia⁷⁹, Anthesteria⁸⁰ ve Apatouria⁸¹ ise Dionysos için düzenlenen diğer festivallerdir. Dionysos'a adanan ritüeller zamanla Dithyrambos, Tragedya ve Satyros dramasına dönüşmüştür. Toplu bir ritüel olan ve esrik taşkınlığı gerektiren temsile ve sonunda edebi bir türe dönüşmüştür. Bir yandan bazı kamusal tören usulleri temsillere dönüşüp Dionysos'u tiyatro tanrısı haline getirirken, diğer yandan gizli ve erginleyici başka ritüeller *mysterialar* halinde gelişmiştir.

⁷¹ Eliade, 2003: 358-374.

⁷² Cancik & Schneider, 2004.

⁷³ Versnel, 1990: 114-118.

⁷⁴ Otto, 1965: 52-53.

⁷⁵ Euripides'in Bakhalar isimli tragedyası Tanrı Dionysos'a karşı Thebai'deki bu direnme ve karşı koyuşun şiddetle bastırılmasını konu alır.

⁷⁶ Eliade, 2003: 358-374.

⁷⁷ Kır Dionysia'sı, "Tarlalarda ki Dionysos Şenlikleri" Aralık ayında yapılan bir köy bayramıydı. Aristophanes'in Kömürçüler eserinden öğrenildiği üzere şenlik alayında bir de teke dolaştırılırdı. Düzenlenen oyunlarla da ekilen tohumun bereketi sağlanırdı. Bu etkinliklerden sonra dans yarışmaları yapılır, korodakiler dithyrambos adı verilen Dionysos ilahilerini okurdu. (Aristophanes, Acharnenses; Thukydides, Peloponnesos Savaşı, 5.20.) Şenlik süresince kurbanlar kesilir, şarap içilir ve tanrıya armağanlar sunulurdu. Yücel, 2015: 151-164.

⁷⁸ Kent Dionysia'sı, MÖ 6. yüzyılın ortalarına kadar Elaphebolion ayı içerisinde kutlanan, zaman içerisinde içeriği değişen eski bir yerel şenliktir. Bu şenlik köken olarak Atina ile Boiotia arasında yer alan küçük bir yerleşim olan Eleuthera'dan gelmiş ve bu ad sonra Dionysos'a ephitet "Dionysos Eleuthereos" olarak verilmiştir. (Sina 2015: 42-59) Kent Dionysia'sı bahar mevsiminde, mart ayının dokuzunda başlar on üçünde sona ererdi Daha geniş çaplı olmasının yanı sıra, bu şenliğin kırsal şenlikten başlıca farkı, tören yürüyüşünün ertesi gün, Atina'daki Dionysos Açık Hava Tiyatrosu'nda düzenlenen tiyatro gösterileridir. Gösteriler başlamadan önce, boğa kurban edilerek tiyatro alanı ritüel olarak arındırılırdı. (Daha fazla bilgi için bkz. Yücel 2015: 151-164.) Dionysos tiyatrosunun yanındaki sunaklarda boğalar kurban edilirdi. (Parke, 1986: 127, dn.157). Ayrıca çok çeşitli dans gösterileri de yapılırdı. Bu dans gösterilerinin yapıldığı gün şenliğin son gününe "komos" adı verilmekteydi. Karanlık çökünce yalnızca erkekler için içki şöleni yapılırdı (Platon Symposium, 212 vd). Önceleri yerel olarak kutlanan Dionysia şenliği MÖ 5. yüzyılın başlarından itibaren neredeyse tüm Attika Bölgesi'nde hatta Yunanistan genelinde kutlanmaya başlanmıştır. Yalnızca yurttaş olanların katıldığı Lenaia şenliğinden farklı olarak bu şenlik tüm halka açıktır". Sina, 2015: 42-59.

⁷⁹ Lenaia festivali ise Atina'da, kabaca Ocak ayına denk düşen Gamelion ayında düzenlenir. Lenaion adı verilen özel bir agora alanında ya da şehrin dışında kalan küçük bir tiyatrodaki gösterilerin düzenlendiği Lenaia festivalinin kapsamı tam olarak bilinmemekle birlikte, bu şenliğin Eleusis misterleriyle bağlantılı olduğu sanılmaktadır. Bazıları Tanrı Dionysos'un Demeter'in oğlu olduğuna inansalar da, asıl inanış Zeus ile Persephone'nin oğlu olduğu yolundadır. (Asıl adı Zagreus olan bu çocuğu Zeus kiskanç karısının gazabından kurtarmak için şekilden şekle soktu. Onu bir boğa şekline soktuğu gün Hera'nın takipçileri olan Titanlar tarafından yakalanmış ve parçalanmıştır. Eti titanlar tarafından yenmiştir. Parçalanan çocuğun gövdesinden arta kalan kemikleri Apollon Delphoi'de gömmüş; hala atmaya devam eden kalbini ise Athena Zeus'a götürdü. Zeus çocuğun hala atan kalbiyle Zagreus'u tekrar yarattı. Bu defa ona Iakkhos adını koydu. Erhat, 1989: 162, 321.)

⁸⁰ Anthesterion şenlikleri yaklaşık şubat-mart aylarında kutlanır ve daha yakın tarihlili bir kutlama olan "Büyük Dionysos Şenlikleri" ise mart-nisan aylarında yapılırdı. Thukydides, Peloponnesos Savaşı, II, 15, 4. Anthesterion'un eski Dionysos bayramı olarak aktarmıştır. Şenliğin ilk gününe Pithoigia adı verilmektedir. Pithoigia günü, sonbahardaki hasattan beri kapalı duran toprak şarap fıçları (pithoi) açılır. "Batakıktaki Dionysos" tapınağına götürülüp tanrıya sunulur ve yeni şarabın tadına bakılırdı. İkinci gün (Khoes, "testiler") şarap içme yarışması düzenlenirdi. Tanrının kente gelişini simgeleyen bir tören alayı oluşturuluyordu. Tanrının denizden geleceği kabul edildiği için, alayda dört kağı tikeri üzerinde taşınan bir gemi de yer alıyor, bunun içinde elinde bir bağ kütüğü ve yanında flüt çalan iki çıplak Satyr'le Dionysos bulunuyordu. Herhalde kılık değiştirmiş çeşitli figüranların, kurban edilecek boğanın ve onun önünde bir flütçüyle çiçeklerden yapılmış çelenkleri taşıyanların yürüdüğü tören alayı, o gün açık olan tek tapınağı, eski Lenaeum'a. yöneliyordu. Orada kraliçenin, yani kral-arkhon'un karısının ve onun dört nedimesinin de katıldığı çeşitli törenler yapılıyordu. O andan itibaren, sitenin eski kraliçeleri Dionysos'un eşi olarak kabul ediliyor, kağındaki Dionysos'un yanına çıkıyor ve düğün alayını andıran yeni kortej eski kraliyet konutu olan Bukoleium'a yöneliyordu. Aristoteles, tanrı eşi kraliçe arasındaki kutsal evliliğin Bukoleium'da (tam çevirisi "öküz ahır") gerçekleştiğini belirtiyor. Ama Anthesterion'un üç günü, özellikle de Dionysos'un zafer günü olan ikinci gün uğursuz günlerdi, çünkü ölümlerin ruhları ve onlarla birlikte yeraltının lanetli etkilerini taşıyan keres [Ölüm tanrıçaları] geri geliyordu. Zaten Anthesterion'un son günü onlara adanmıştı. Ölümler için dua ediliyor, çeşitli tahıllardan yapılan bir bulamaç olan ve gece olmadan yenmesi gereken panspermia hazırlanıyordu. Düğün olurken ruhların sokaklarda uçarak dolaştığına inanılırdı. Onlardan korunmak için akdiken çiğnenir, evlerin kapılarına zift sürülürdü. (Çetin, 2006: 189-210; Yücel, 2015: 151-164.)

⁸¹ Cole, 1984: 233-244.

Arkeolojik ve Epigrafik Veriler Işığında Kyzikos'taki Dionysos Kültü

Antik dönemde kent sakinlerinin inanç sistemi politeisttir. Baş tanrısının Apollon olduğu kabul edilen kentte, diğer pagan tanrı inanışlarıyla ilgili ipuçları sikkelerden, yazıtlardan ve kabartmalardan elde edilebilir. Bu politeist inanç sisteminde Dionysos kültünün önemli bir yer tuttuğunu gerek sikkeler gerekse arkeolojik belgeler desteklemektedir.

Dionysos Kültü, Demeter Kültü'nden sonra dünyaya en çok yayılmış kültür. Karadeniz'den Mısır'a Küçük Asia'dan İtalya'ya kadar bu kültürün müritleri yayılmıştır⁸². Kyzikos'taki, Thrakia ve Phrygia kökenli *khthonik* (yeraltı dünyasına ait olan veya yer altı dünyasında yaşayan) ve *orgiastik* (zevk verici) kültürleri nadiren antik yazarlardan veya anıtlardan öğrenebiliyoruz. Örnek olarak, Kore rahiplerinin ayinleri sırasında boğa formundaki Dionysos'un (taumorfik) adı zikredilmeden (yeraltı tanrılarıyla bir bağlantı kurarak) işaret eden (πρώτοι Βακχοι Κυνοσοῦρεῖται) bir nitelemesi söz konusudur⁸³.

Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen bir yazıtta⁸⁴ geçen πρώτοι Βακχοι Κυνοσοῦρειτων bölümün külte ilişkin bir ifade olduğu belirtilmektedir⁸⁵. Bu ifadenin bir organizasyon⁸⁶ veya Bakkhos kült üyeleri ile ilgili⁸⁷ olduğu düşünülmektedir. Kyzikos'taki Dionysos Kültü ile ilgili diğer bir yazıt⁸⁸ ise Poimanenon denilen mevkide bulunmuştur. Συμμόσται olarak nitelenen dernek üyelerinin başka bir dernek üyesine mezar yaptırımlarının anısına yazılmıştır.

Kyzikos yakınlarında Yalıçiftlik'te bulunmuş olan ve MS 212 yılına tarihlenen bir adak stelinde Dionysos, Kebrenios epitheti ile birlikte anılmaktadır. Stel Aurelius Sophronius isimli birine ithaf edilmiştir. Stelde "Uğurlu olsun! Aurelius Sophronius, şükran amacıyla, her şeyi duyan tanrı Dionysos Kebrenios'a (?) adadı" yazıtı okunmaktadır⁸⁹.

Bataklıklardan gelen Dionysos hakkında bir ipucu, Dionysodorus'un mezar anıtında bulunur. Yazıtta ipucu λιμναγένης γεγωνός olarak görülür⁹⁰. Bir başka yazıtta ise Phrygialı Attis ile Ana tanrıça bağlantılı gibi gözüken Dionysos Attoudenus (?) epiteti okunmaktadır⁹¹.

Kyzikos kentinde kutlanan Anthesteria festivali Dionysos kültürünün varlığını kanıtlayan ipuçlarından biridir⁹². Lenaeon ve Anthesterion, (Dionysia) festivalleri, Atina'da olduğu gibi tiyatral yarışmaların düzenlendiği aylardı. Kyzikos vatandaşlarının takvimini bile etkileyecek derecede önem verdikleri bu faaliyetler aynı zamanda tanrıya verdikleri önemi de göstermektedir. Atinalıların Dionysos adına kutladıkları Lenaeon ve Anthesterion bayramlarının adları Kyzikoslular tarafından da ay isimleri olarak da kullanılmışlardır⁹³. Bu aylarda Dionysos onuruna yapılan tiyatral etkinliklerin düzenlendiği kentin anıtsal tiyatrosu ile amphitiyatrosunun kalıntıları günümüze ulaşabilmiştir⁹⁴. Kyzikos'un da Dionysos adına festivaller kurduğu bilinmektedir⁹⁵. Helenistik Dönem'de kutlanan Dionysos festivallerinde geniş bir coğrafyada aktif olarak çalışan hatta örgütlenip dernekleşen profesyonel sanatçılardan hizmet almışlardır⁹⁶.

⁸² Tripolitis, 2002: 22.

⁸³ Clay, 1910: 234.

⁸⁴ Corpus Inscriptionum Graecarum 2. no. 3679; Quandt, 1912: 130; Öztürk, 2010: 131.

⁸⁵ Öztürk, 2010: 131.

⁸⁶ Nilsson, 1957: 50.

⁸⁷ Corsten, 1988: 23.

⁸⁸ Nilsson, 1957: 65; Quandt, 1912: 129; Öztürk, 2010: 132.

⁸⁹ Ful, 2008: 107, Kat. No: 129; Hasluck, 1907: 61-67.

⁹⁰ Clay, 1910: 234.

⁹¹ Clay, 1910: 234.

⁹² Erpehlivan, 2019: 35-57.

⁹³ Ertüzün, 1999: 83.

⁹⁴ Amphitiyatro kentin kuzeyindeki sur duvarlarının kuzeybatısında, Belkis ve Hamamlı köyleri arasından akan eski adı Kleite olan derenin yatağında yer almaktadır. Dıştan dışa 155 x 180 m ölçülerinde, elips şeklinde olan yapının doğu ve batı yöndeki oturma basamaklarının alt kısımları toprağa, dere yatağından dolayı güney ve kuzey yönlerdeki ise güçlü ayakların taşıdığı tonozlar üzerine oturtulmuştu. Antik dönemin önemli kentlerinden biri olan Kyzikos'da, büyük ölçüde kalıntılarının ayakta olması nedeniyle, erken dönemden itibaren kente gelen seyyahların ilk dikkatini çeken yapılardan biri amphitiyatro olmuştur. Kyzikos amphitiyatrosu'nun inşasına da MS 117 depreminden sonra başlanmış olmalıdır. Koçhan, 1996: 316; Koçhan, 2014: 69-91.

⁹⁵ Sifakis, 1965: 206-214.

⁹⁶ MÖ 3. yüzyılda, şair, müzisyen, tiyatrocu ve şarkıcılardan oluşan Dionysos Sanatçılar Birliği Teos'ta kurulmuştur. Bir süre sonra kentte huzursuzluk kaynağı olarak görülen bu topluluk önce Ephesos'a, ardından Myonnessos'a, son olarak da Lebedos'a gönderilmiştir. Teos'un baş tanrısı Dionysos'a gösterilen büyük saygı, MÖ 3. yüzyıl sonlarında kentin önemini arttırmıştır. Teos Kenti, Dionysos Sanatçılarının bir merkezi seçildi. Kentin toprakları kutsal ve dokunulmaz sayılmıştır. Teos'taki Dionysos Sanatçıları tüm Yunan dünyasında düzenlenen tiyatro ve müzik şenliklerine paralı sanatçılar sağlayan bir profesyonel oyuncular ve müzisyenler loncasıydı. Aneziri, 2009: 217-236.

Reşit Mazhar Ertüzün, Kyzikos şehir harabeleri arasında pek çok Dionysos betimli kabartma ve heykellerin bulunduğunu söylemektedir. Bunlar arasında en göze çarpanı İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin envanterinde 94 envanter numaralı 637 katalog numaralı yüksek kabartmalı eserdir⁹⁷. Kyzikos Tiyatro yakınında bulunmuş MS 2 veya 3. yüzyıla tarihlenen iki adet sütunda yüksek kabartma olarak Satyros figürleri bulunmaktadır. Roma Dönemi Kyzikos Tiyatrosu'na ait genç Dionysos yüksek kabartması (Fig. 3) ve Satyros betimleri de (Fig. 4-5) İstanbul Arkeoloji Müzesi envanterinde bulunmaktadır.

Fig. 3. Kyzikos Tiyatrosu'na ait genç Dionysos (İstanbul Arkeoloji Müzesi Env. No: 94 Kat. No. 637)

Fig. 4-5. Kyzikos Tiyatrosu'na ait Satyros betimleri (İstanbul Arkeoloji Müzesi)

Sikkeler Işığında Kyzikos'taki Dionysos Kültü

Kyzikos sikkelerinin yüzlerinde kentnin kültürel yapısı ve dinsel inanış yaşamı hakkında ipucu verecek şekilde çok çeşitlidir. Sikkelerde de görüldüğü üzere, başta Zeus, Herakles, Apollon, Attis, Kibele, Artemis, Hermes, Athena ve Persephone vb. gibi tanrı/tanrıçalar ve kahramanlar ile ilgili birçok betim vardır⁹⁸. Dionysos kültüne dair kanıtlar ise Kyzikos sikkelerinde bolca bulunur. İncelenecek ilk grup Dionysos'un bizzat betiminin yansıtıldığı sikkelerdir. Bu betimler antropomorfik veya zoomorfik şekilde olabilir. Kyzikos sikkelerinde iki tipten de Dionysos betimine rastlanır. Antropomorfik grup sikkelerde de Dionysos'un tüm gövdesinin betimlendiği gruplar ve sadece başının betimlendiği gruplar şeklinde sınıflandırılmıştır. Dionysos'un başının betimlendiği sikkelerde, Tanrı Dionysos, bazen sakallı orta yaşlarında bir erkek (**1 no'lu sikke**) gibi gösterilirken⁹⁹; bazen de genç ve sakalsız olarak (**2 no'lu sikke**) betimlendiği görülmektedir¹⁰⁰. Her iki tipte de tanrının başı sarmaşık veya asma yapraklarıyla süslü diademle bezenmiştir.

Diadem, Dionysos'un doğuya yaptığı seferi temsil eden bir saç bandıydı. Antik Çağ Yunan mitolojisine göre diademi ilk defa kullanan kişi, Dionysos'tur¹⁰¹. Diodoros ise diademi, erkeklerin çok fazla şarap içmekten kaynaklanan baş ağrılarını önlemek

⁹⁷ Ertüzün, 1999: 68-69.

⁹⁸ Greenwell, 1887: 25.

⁹⁹ Greenwell, 1887: 66, lev. II-13.

¹⁰⁰ Greenwell, 1887: 67, lev. II-14.

¹⁰¹ Smith, 2013: 22.

için başlarına taktıkları bir bant (*mitra*) olarak tanımlamıştır¹⁰². Ona göre Dionysos'un, Mithraphoros sıfatını almasına neden olan kumaş parçasını daha sonraki zamanlarda krallar, diadem olarak kullanmışlardır. 2 numaralı sikkede görülen Dionysos betimi ile Fig. 3 de gösterilen İstanbul Arkeoloji Müzesi envanterinde bulunan Roma Dönemi Kyzikos Tiyatrosu buluntusu eserdeki betimler paraleldir. Her iki betimde de genç ve sakalsız Dionysos betimi görülmektedir. Bu betimler, Biga Yarımadası'ndaki Lampsakos¹⁰³ ile Sicilya'nın Naxos ve Trakya'nın Thasos ve Marónia¹⁰⁴ kent sikkelerindeki Dionysos başları ile karşılaştırılabilir. Ancak Naxos, Thasos ve Marónia sikkelerindeki Dionysos betimleri, geniş kapsamlı işleniş ve güçlü görkemli dinginliğiyle eşsiz olan Kyzikos sikkelerinin yanında oldukça geride kalır. Kyzikos sikkelerindeki Dionysos başlarının betimleri, ifadede asil olduğu kadar estetik bir şekilde icra edilmiştir¹⁰⁵.

Dionysos'a önceleri sarmaşıkla kaplanmış bir ağaç haline tapınılırken¹⁰⁶ geç dönemlerde antropomorfik şekli tercih edilir olmuştur. Dionysos'un antropomorfik şeklinin gerek vazo resimlerinde gerekse heykelerde, bazen genç ve sakalsız, bazen orta yaşlarda ve sakallı betimlendiği görülmektedir. Siyah figür tekniğinin kullanıldığı vazo betimlerinde tanrı, genelde orta yaşlarda ve sakallı görünümde¹⁰⁷.

MÖ 1. yüzyılda yaşamış olan Diodoros, Dionysos'un sakallı betimlerini daha eski bir özelliğiyle ilişkilendirir. Ona göre Dionysos'un orta yaşlı sakallı betimleri, doğulu arkaik özelliğiyle ilgilidir. Çünkü bu betim Dionysos'un Hindistan'da bulunduğu dönemden kalma bir alışkanlığı yansıtır¹⁰⁸. Ancak MÖ 5. yüzyıla tarihlenen kırmızı figürlü kaplarda daha genç bir görünümde, Thraklara benzer ve sakalsız betimleriyle yansıtılır. Turcan'a göre, tanrının genç ve yakışıklı betimine evrilmesi, MÖ 5. yüzyılda yükselişe geçen Sabazios kültünün etkisiyle gerçekleşmiştir¹⁰⁹. Hellenistik Dönem'de Tanrı, Apollon tipli genç figüre dönüşme eğilimi göstererek daha yumuşak hatları olan bir görünüme kavuşmuştur¹¹⁰. Hellenistik Döneme kadar sakallı ve olgun bir görünümü olan Dionysos'un bu betimi Roma Döneminde pek kullanılmamıştır¹¹¹. Diodoros, Hellen Dünyasında Tanrı Dionysos'un çift biçimli olarak tanımlandığını söyleyerek onun iki farklı şekilde betimlenmesine dikkat çeker. Dionysos'un hem genç hem de yaşlı olarak düşünülüp genç betimlerinin feminen, yaşlı betimlerinin ise erkeksi olarak betimlendiğini belirtir¹¹². Aslında Diodoros'a göre Dionysos'un iki farklı görünüşünün asıl nedeni iki farklı Dionysos olmasındandır. Tek bir babadan ve iki ayrı anneden olan iki Dionysos vardır. Eski (yaşlı) olanın uzun sakalı vardır. Çünkü erken zamanlarda bütün erkekler uzun sakal bırakırdı. Yani uzun sakallı olarak betimlendiği eserlerin daha erken çağlara ait bir görünümü olduğunu söylemiştir¹¹³. Daha sonra doğan Dionysos ise genç ve kadınsı görünümdeydi. Diodoros, ayrıca kendisiyle aynı fikri paylaşmayan bazı yazarların bu konu ile ilgili görüşlerini de aktarmıştır. Bu yazarlara göre sarhoş olan insanların ya neşeli ya da somurtkan olarak iki duruma geçmesi olayına benzer bir şekilde tanrının da "iki biçimli" olarak adlandırılmıştır¹¹⁴.

Dionysos'un sembolleri, asma veya sarmaşık yaprağı, üzüm, thyrsos, kantharos, yılan, incir, boğa ve leopardır. Thyrsos adı verilen nesne, Hellenistik ve Roma Dönemlerindeki betimlerine göre, bir ucuna çam kozalağı(?) tutturulmuş bir değnektir. Değneğin etrafına sarmaşık veya asma yaprakları dolandırılmış ve kurdela ile süslenmiştir¹¹⁵.

Panterin, Tanrı Dionysos ile ilgili sahnelerde önemli bir yeri olduğu görülmektedir. MÖ 530 yıllarından itibaren vazo

¹⁰² Diodoros IV.4.4.

¹⁰³ SNG France: 1239, 1241.

¹⁰⁴ MDC Monnaies de Collection sarl > Auction 15 lot 46 müzayedeye tarihi 23.01.2024

¹⁰⁵ Greenwell, 1887: 67.

¹⁰⁶ Can, 1970: 162, Fig. 1.

¹⁰⁷ Carpenter, 1993: 8.

¹⁰⁸ Diodoros III. 63. 3. "En eski Dionysos bir Hintli idi ve ülkesi, mükemmel iklimi nedeniyle, ekim yapılmadan bol miktarda asma ürettiği için, üzüm salkımlarını ilk sıkan ve icat eden oydu. Şarabın doğal bir ürün olarak kullanılması, aynı şekilde incir ve ağaçlarda yetişen diğer meyvelere uygun bakım ve genel olarak konuşursak, bu meyvelerin hasadı ve depolanması ile ilgili her şeyi tasarlamak. Ayrıca aynı Dionysos'un uzun bir sakalı olduğu söylenir; bu şekilde olmasının nedeni, Hintliler arasında ölene kadar sakal bırakmaya büyük özen gösterme geleneğidir."

¹⁰⁹ Turcan, 1999: 292.

¹¹⁰ Smith, 2013: 67.

¹¹¹ Doğan-Gürbüz, 2022: 165-179.

¹¹² Diodoros IV.5.3. Bununla birlikte, bazı yazarlar, sarhoş olan insanların ya neşeli ya da somurtkan olarak iki duruma geçmeleri nedeniyle tanrının "iki biçimli" olarak adlandırıldığını söylemektedir.

¹¹³ Diodoros IV. 5.2; Doğan-Gürbüz, 2022: 165-179.

¹¹⁴ Daha fazla bilgi için bkz. Diodoros IV. 4.1-2. ve IV. 5.2-4.

¹¹⁵ Yukarıda verilen tanım Thyrsos hakkında verilen yaygın tanımdır. Thyrsos hakkında daha geniş bir çalışma için bakınız: Olszewski, 2019: 153-173.

resimlerinde, panteri Dionysos ya da eşlikçilerinin olduğu sahnelerde görülür¹¹⁶. Benzer betimi Roma Dönemine kadar güzel sanatlarda görmek mümkündür¹¹⁷. Yukarıda da verildiği üzere bir grup sikkede pantere binmiş ve onu süren Tanrı Dionysos'un betimi görülmektedir. Tasvirde bir panteri süren Genç Dionysos, sol elinde thyrsos tutmaktadır (**3-7 no'lu sikkeler**).

Dionysos'un leoparların (bazen de panterlerin) çektiği bir arabayı sürerken gösterilmesi (**12-14 no'lu sikkeler**) ise onu büyük ana tanrıça/toprak ana veya diğer ismiyle Kybele ile ilişkilendirildiğini açıklamaktadır. Nitekim panter veya leopar Dionysos'un kutsal hayvanı olarak bilinmektedir. Mitolojiye göre Tanrı doğu seferinde Tigris (Dicle) nehrini geçmek zorunda kaldığında sarmaşık ve asmalardan bir köprü inşa etmişti. İnşa ettiği bu asma köprüyü ise babası Zeus'un gönderdiği bu hayvana binerek geçmişti¹¹⁸. Sikkede görülen sahne bu mitolojiye atıf yapmış olmalıdır.

Antik Dönemde güzel sanatların çeşitli alanlarında Dionysos'un panter/leoparla beraber sıkça gösterilmesi, panter ya da leoparın ikonografik açıdan tanrının önemli imgelerinden birisi olduğunu kanıtlar. Bizzat Dionysos'un ya da eşlikçilerinin yer aldığı sahnelerdeki panter figürü Geç Arkaik Dönemden itibaren vazo resimlerinde işlenmeye başlamıştır¹¹⁹. Panterle oynayan (**8-11 no'lu sikkeler**, ayrıca farklı örnekler için **Fig. 6-7**), pantere binen veya panterlerin çektiği arabada bulunan Dionysos betimleri (**4-7,12-14 no'lu sikkeler**) Roma İmparatorluk Çağı boyunca sikkelerde işlenmeye devam etmiştir.

Tahtta oturup ayağının önündeki panteri besleme konusu uzun bir dönem favori betim olarak işlenmiştir (**8-11 no'lu sikkeler**). Diğer Mysia kentlerinde de benzer ikonografi kullanılmıştır¹²⁰. Örneğin, Marcus Aurelius dönemi Pergamon sikkesinde taht yerine kayaya oturup panterle oynayan Dionysos betimi görülmektedir (**Fig. 6**). Bunun dışında baş tanrısı Dionysos olarak bilinen Teos kent sikkesinde Tanrı ayakta durmuş yanında eşlikçisi panter ile oynamaktadır (**Fig. 7**).

Fig. 6. Kayaya oturan Dionysos ile panter (SNG France: 976)

Fig. 7. Panter ile Dionysos (RPC I: 2515)

Dionysos'un sadece kültürel betimleri değil, şenlikleri (alayları) de Kyzikos sikkelerine yansımıştır. Dionysos'un Hint Zaferi'ni betimleyen tüm tasvirler imparatorluk dönemine ait gibi görünmektedir. Ancak hikâyenin en azından MÖ 3. yüzyılın başlarından beri bilindiği ve Ptolemaios Philadelphos'un İskenderiye'deki *pompe*'sinin (yaklaşık MÖ 279-270) en önemli olaylarından biri olduğu görülmektedir. Bu nedenle, Hint Zaferi tasvirinin daha erken tasvirlerinin en azından Hellenistik Dönem'de var olduğunu düşünmek mantıklıdır¹²¹. Commodus Dönemi'ne tarihlenen iki tür homonoia sikkesinin (**15 no'lu sikke**) arka yüzlerinde Dionysos alayı canlandırılmıştır¹²². Tanrı Dionysos'un alayının geçiş sahnesinde, ilişkili olduğu diğer tanrı ve tanrıçaların yanında Satyros ve menad gibi eşlikçilerine yer verilmiştir. Sahnede elinde bir meşaleyle Kore veya Demeter İki kentaurosun çektiği bigada gösterilmiştir. Sahnede ayrıca Tanrı Eros bulunmaktadır. Onu, sağ eliyle bir kalathosu yukarıya kaldırmış olan Silenos takip eder. Resmin arka planında iki Kentauros arasında solda tympanonlu bir menad, sağda ise çifte flüt (dioulos) çalan, boynuzlu bir Satyros bulunmaktadır.

Dionysos alayı ve Dionysos'un panterli arabanın üzerinde tasvir edildiği bir başka sikkede panterlerin çektiği bigada tyrsos taşıyan Dionysos betimi ile çıplak Satyros görülmektedir. Sikkenin önyüzünde Kore Soteira ile özdeşleştirilmiş Küçük

¹¹⁶ Doğan-Gürbüz, 2022: 165-179.

¹¹⁷ Antik Dönemde benzer ikonografiyi Hellenistik Dönem'deki örneklerden yola çıkılarak, MS 2. yüzyılın sonu-MS 3. yüzyılın başlarında yapıldığı düşünülen ve Tripolis'de 2007 yılında yapılan kazılarda ele geçmiş olan pantere binen çocuk Dionysos heykel grubu ile benzer ikonografiyi göstermektedir. Erdoğan ve Arıcı 2018: 285-304.

¹¹⁸ Graves, 2010: 128.

¹¹⁹ Carpenter, 1999: 67.

¹²⁰ SNG France, 976; BMC Mysia, 19.

¹²¹ Welch 2005, 941-950.

¹²² Imhoof-Blumer, 1890: 614, No; 169; SNG France: 569.

Faustina'nın tasviri¹²³ vardır (**16 no'lu sikke**). Benzer betim, Marcus Aurelius ve daha sonra Commodus¹²⁴ sikkesinde de nakşedilmiştir¹²⁵. Bu sikkelerden hareketle Commodus Dönemi'nde Kyzikos'ta Kore'nin kült törenleriyle, Dionysos'un cümbüşlü kutlamalarının ortak yapıldığı düşünülebilir¹²⁶. Kyzikos'a komşu Pergamon kent sikkelerinde de aynı sahneyi görmek mümkündür. L. Verus Döneminde darp edilen sikkede panter süren Dionysos betimi kullanılmıştır¹²⁷. Septimus Severus

Fig. 8. Dionysos Alayı (BMC Mysia: 67, Cat. No 19, Lev. XVI.7)

Dönemi Pergamon sikkesinde (**Fig. 8**) panterlerin çektiği bigada tyrsos taşıyan çıplak genç Dionysos betimi görülmektedir¹²⁸. Biganın önünde duran çıplak Satyros'un elinde pedium vardır. Biganın arkasında kısa khitonlu başında sepet taşıyan bir erkek figürünün elinde değnek vardır. Sahnenin arkasında çifte flüt çalan Satyros ve tympanum çalan menad ile şenlik havası verilmektedir. Commodus döneminde ayrıca Dionysos'un yerine Demeterin panterlerin çektiği biga betimi de kullanılmıştır. Sahne neredeyse aynıdır

sadece sahnede Dionysos yerine Demeter vardır. Yine Commodus Döneminden bir sikkede (**17 no'lu sikke**) Herkül/Herakles ve iki Sartyr ile Pan'ı aynı sahnede göstererek spor ve eğlencenin bir arada olduğu bir festivale atıf yapılmıştır.

Yılan betimi Dionysos tasvirlerinde sıkça görülür. Yukarıda da açıklandığı üzere kimi anlatılara göre, Dionysos yer altı dünyasının tanrıçası Persephone veya Demeter'in oğludur. Dionysos ile ilgili sahnelerde yılan Dionysos'un yer altı bağlantısına işaret eden başat figürlerdendir¹²⁹. Yılan betiminin ana kahraman olduğu bir sahne, Hellenistik Dönem Kistophoroslarında görülür. Büyük Fatih, Kahraman Dionysos'un kültüne işaret eden bu sembol, Bergama Krallığının önemli bir para biriminin üstüne işlenmiştir. Kökeni Pergamon olan¹³⁰ *Kistophorosların* üzerinde betimlenen Cista mystica¹³¹ tasviri, Roma Döneminde Kyzikos'ta darp edilen sikkelerde de görülmektedir. Cista mystica (**18 no'lu sikke**) antik dünyanın en gizemli imgelerinden biridir. Genellikle içinde yılanlar olan bir sepet olan bu sembol, gizlilik ve karmaşık bir mit ile örtülüdür. Dionysos, Demeter/Persephone (Eleusis gizemleri) ve muhtemelen İsis'in gizem kültürleri ile ilişkilendirilir¹³².

Klasik Çağ'da Anadolu'da iki farklı panter türü yaşamaktaydı. İlki Hellenlerin panter olarak tanımladığı Anadolu Leoparı (parsı) diğeri ise "pardalis" denen türdü. Dionysos'un özellikle derisini kullandığı pardalisin Klasik Çağ'da Phrygia'da yaygın olduğu söylenmektedir¹³³. Durum bu şekilde olmasına rağmen tanrının panter kürkünü ya da panter figürü ile ilişkili betimlemelerini doğu ile ilgisine bağlamak da mümkündür¹³⁴.

Tanrı Dionysos'un tüm vücudunun betimlendiği bir sahne **19-24 no'lu sikkelerde** işlenmiştir. Sikkelerin ön yüzünde genç yaşlardaki Dionysos, panter derisi serilmiş bir yere oturmuştur. Dionysos'un oturduğu yerin sağ tarafında ise thyrsosunun üst ucu görülmektedir. Sola doğru oturan tanrı sol dirseğinden destek almıştır. Sağ elindeki kantharos'unu öne doğru uzatmıştır. Aksesuar olarak başına taktığı diademin sarkan kısımları dalgalanmış şekilde görülmektedir. Giysi olarak dizlerini örten bir manto giymiştir. Gövdesinin üst bölümü ise çıplaktır.

Tanrının annesi ile ilgili de farklı mythoslar vardır. Farklı kültlere dayanan bu inanışlarda Demeter¹³⁵, Persephone veya Semele tanrının annesi olarak geçer. Dionysos'un annesi olarak adı geçen Semele ile Dionysos ilişkisi daha sonra doğan dinlerin inanç yapısını da etkilemiştir. Hz. Meryem'in İsa'yı doğurma hikâyesine benzeyen bu mythosa göre ölümlü bir kadın olan Semele bir tanrı doğurmuştur¹³⁶. Bir kadından doğmuş olan Dionysos, hukuken Olympos pantheonuna ait olmamasına rağmen

¹²³ RPC 4-2: no: 11249.

¹²⁴ RPC 4-2: no:741.

¹²⁵ Motor, 2010: 164.

¹²⁶ Çoruh Kurt, 2023: 504.

¹²⁷ BMC Mysia: 148, Cat. No. 294.

¹²⁸ BMC Mysia: 67, Cat. No 19, lev. XVI.7.

¹²⁹ Kalkan & Deniz 2021: 2342.

¹³⁰ İlk defa II. Eumenes döneminde (MÖ 2. yüzyılın ilk çeyreği), Pergamon'da, I. Attalos Dönemi'nde de Ephesos'ta darp edilmiştir.

¹³¹ Üzerinde Dionysos kültü şenliklerinde büyük bir alayla taşınan ve içinde ya da etrafında yılanlar bulunan kutsal sepet.

¹³² "Octavian Augustus, gümüş quinarius," Hallie Ford Museum of Art Exhibits. <https://library.willamette.edu/hfma/omeka/items/show/83> erişim tarihi: 06.09 2024.

¹³³ Lenzen, 1946: 5-7.

¹³⁴ Carpenter, 1999: 71.

¹³⁵ Can, 1970: 161.

¹³⁶ Eliade, 2003: 358-374.

kendini kabul ettirmeyi başarmıştır¹³⁷. Birkaç farklı doğum hikâyesi olan Dionysos'un bebeklik ve çocukluk betimleri sikke yüzlerinde işlenmiştir. Konu kapsamındaki sikkelerden **25 no'lu sikkede** Bebek Dionysos'un oturur şekilde verilmiş betimi görülmektedir. Sahne cepheden resmedilmiştir. Tanrı bebeğin, sağ elinde kantharos, sol elinde kurdele ile süslü bir thyrso vardır. Oldukça tumbul olarak betimlenmiş Bebek Dionysos, giysisizdir. Yalnız başında bitki yapraklarıyla (sarmaşık veya asma?) süslü bir çelenk olduğu görülmektedir. Sikkede görülen ikonografide bebek Dionysos'un atribüleri olarak betimlenen diğer belirteçlerin yanında asma çelenkli tacıyla gösterilmesi, Dionysos kültü için önemli bir ayrıntıdır. Bebek Dionysos'un benzer ikonografisi Bithynia bölgesindeki Nicaea kent sikkelerinde de görülmektedir¹³⁸.

Dionysos betimlerinde görülen simgelerden biri olan asma çelengi, Dionysos inancında oldukça önemli bir yer tutar. Mithosa göre, sarmaşık yaprakları Dionysos'un doğumunda, küçük çocuğu, annesini kül eden şimşek ateşinden korumak için kendiliğinden ortaya çıkmıştır¹³⁹. Bu anlamda asma bitkisi, gerek yapraklarıyla gerek meyvesi olan üzümüyle kuşkusuz Dionysos'un şarap tanrısı kimliğine atıf yapar. Otto'ya göre; "Tanrının, sarmaşık taçlı anlamına gelen, *Dionysos Kissokomes* (κισσοκόμης) ismi, Dionysos'u defne taçlı Apollon'dan ayıran temel bir özelliktir. Bu nedenle asma taçları Dionysos kültüründe takılmış, sarmaşıklar thyrso sun etrafına sarılmıştır¹⁴⁰. Hatta bu külte yeni giren müritlerin bedenlerine asma yaprağı dövmesi yapıldığı söylenmektedir¹⁴¹.

Boğa, MÖ 10.000'lerde Neolitik Dönem'de evcilleştirilmiş olsa da betimine Paleolitik Dönem'den beri rastlanılmaktadır¹⁴². Boğa figürü, Mezopotamya, Anadolu ve Mısır uygarlıklarında, kutsallığı ve tanrısallığın sembolü olarak düşünülmüştür. Göğün, gücün, verimliliğin ve dölleyiciliğin simgesi haline gelmiştir¹⁴³. Yağmurun, şimşegın, havanın, fırtınanın tanrısı yani gök eril; yer-toprak ise dişil bir varlık olarak düşünülmüştür. Bu sembolizm tarımsal faaliyetlerle açıklanmış, toprak dişil, çift süren boğa eril olarak görülmüştür. Sığır ve tahıl mitinde de olduğu gibi, bu hayvanın insanlığa bolluk ve bereket getirmek için yeryüzüne gönderilişleri anlatılmaktadır¹⁴⁴. Ekonomisi toprağa dayalı toplumlarda bu mitolojik altyapı daha anlaşılır hale gelmektedir. Neolitik Dönem'de kutsal boğa başları ve boynuzları önemli bir simge haline gelmiştir¹⁴⁵. Kalkolitik Çağ'da ise boğa tasvirleri yalnız boynuz şeklinde görülmeye başlanılmıştır¹⁴⁶. Bir bereket tanrısı olan Dionysos da boynuzlu bir tanrıdır¹⁴⁷. Dionysos'un boynuzu Mezopotamya'da ve Anadolu'daki tapınımından miras kaldığı düşünülmektedir. Nitekim Mezopotamya ve Anadolu'da Tunç ve Demir Çağı tanrıları boynuzludur.

Antik Dönem içinde Kyzikos'ta Dionysos'un antropomorfik betiminin yanında boğa şeklinde tauromorfik bir tasvirinin olduğu söylenmektedir¹⁴⁸. Tauromorfik betimlerinin kökeninde Dionysos'un birkaç kere doğmuş olma miti ile bağlantı kurulur. Sicilyalı Diodoros (MÖ 90 - MÖ 30) Dionysos'un üç farklı kişiliğinden ve üç farklı doğum öyküsünden bahseder¹⁴⁹. Dionysos'un üç farklı doğma hikâyesinin birincisinde anasından¹⁵⁰, ikincisinde Zeus'un baldırından doğmuştur. Üçüncü hikâyede ise, bedeni boğa şeklindeki Titanlar tarafından parçalandıktan sonra vücudunun arta kalan parçalarından yeniden hayata dönmüştür¹⁵¹. Marquardt'a göre Kyzikos kent sikkelerine tanrının tauromorfik betimi yansıtılmıştır¹⁵². Çalışmada yer verilen **26-28 no'lu sikkelerde** tanrının tauromorfik betimleri olduğu düşünülen figürler profilden verilmektedir. **29 no'lu sikkede** ise boğa betimi tüm gövde yerine protom şeklinde yansıtılmıştır. **30-33 no'lu sikkelerde** görüldüğü üzere insan yüzlü boğa bedeni

¹³⁷ Eliade, 2003: 358-374. Semele'nin isminin etimolojisine dayanarak bir tanrıça olduğunu öne sürenler de vardır. P. Kretschmer ismini Thrakia-Phrygia'nın yeryüzü tanrıçası anlamına gelen Semele terimiyle açıklamaya çalışmış, böylece gök tanrı ile yeryüzü ana'nın oğlu olduğu sonucuna varmıştır.

¹³⁸ BMC Mysia: 72; BMC Pontos: 157, no. 35, Pl. XXXII. 7.

¹³⁹ Otto, 1965: 152-154; Doğan-Gürbüz, 2022: 165-179.

¹⁴⁰ Otto, 1965: 152-154; Doğan-Gürbüz, 2022: 165-179.

¹⁴¹ Doğan-Gürbüz, 2022: 165-179.

¹⁴² Sharpes, 2006: 18-21.

¹⁴³ Mutlu, 2019: 62-79.

¹⁴⁴ Kramer, 1999: 82-83, 104-106.

¹⁴⁵ Aktan, 2018: 1221-1228.

¹⁴⁶ Mutlu, 2019: 62-79.

¹⁴⁷ Anabolu, 1997: 33-36.

¹⁴⁸ Mansel, 2014: 147; Greenwell, 1887: 1-125.

¹⁴⁹ Diodorus III. 63.3; III. 64. 1; III. 64.3.

¹⁵⁰ Dionysos'un annesi olan Prenses Semele, Thebes Kralı Kodmos'un dört kızından biridir. Hera'nın kıskırtmasına kanarak Zeus'tan kendisini tanrısal özellikleriyle göstermesini dilediği için Zeus'un yıldırımlarıyla Dionysos'u daha karnında taşıırken ölmüştür.

¹⁵¹ Can, 1970: 161.

¹⁵² Marquardt, 1837: 133.

veya protomu ile kanatlı boğa betimi formları da mevcuttur. İnsan yüzlü boğa figürü, Mezopotamya sanatından aşına olduğumuz boğa başlı Lamassuları andıran bir betimdir¹⁵³. Lamassular koruyucu doğa cinleridir¹⁵⁴. Bu karışık tabiatlı yaratıkları genellikle tapınakların veya sarayların kapılarında görürüz. Mühürlerde ise hayat ağacı sembolüyle tabiatın canlılığını koruyan iyi cinler şeklinde işlenmişlerdir¹⁵⁵. Bu yönüyle bu figürlerin bereket tanrısı Dionysos ile ilgili olması muhtemeldir.

Hellen mitolojisinde Tanrı Dionysos ile yakından ilişkili olarak görülen bir diğer varlık Satyr ve Silenlerdir. Satyr ve Silenler, yarı insan ve yarı hayvan olarak betimlenen doğayı simgeleyen cinlerdir¹⁵⁶. Bu yaratıklar erken dönemlerde, at kuyruğu ile at kulakları olan kıllı ve *ithyphallic* bir betimle kaba insanlar olarak biçimlendirilmişlerdir. Bazı mitologlar, Satyrlerin birkaç, bazıları ise yalnız bir kişi olduğunu yazar¹⁵⁷. Hellenistik Dönem'de keçi bacaklı ve kuyruklu erkekler olarak temsil edildiler. Tek bir efsanevi varlık için iki farklı ismin kullanılması ile ilgili üç farklı açıklama getirilmiştir. Birinci açıklama aynı efsanevi varlığa Asya'daki Hellenlerin Silen, Yunan anakarasında yaşayan Hellenlerin Satyr ismini verdiği yönündedir. Diğer teori ise Silenlerin yarı at ve Satyrlerin yarı keçi olmalarından kaynaklı farklı isimlendirilmeleridir. Kimi yorumculara göre ise Satyrler ihtiyarlayınca Silen adını alırlar¹⁵⁸.

Fig. 9. Satyros'un önünde danseden çocuk Dionysos (BMC Mysia: 150, Kat. No. 306, Pl. XXX.3)

Mitosa göre yassı burunlu çirkin bir ihtiyar olan Silenos, Tanrı Dionysos'u yetiştiren ve eğiten bilge bir adamdır¹⁵⁹. Nitekim Commudus Dönemi bir Pergamon sikkesinde Dionysos'a bakıcılık yapan, onu eğlendiren bir şekilde betimlenmiştir (**Fig. 9**). Silenos elinde bir nesne (zilli tef ?), karşısında dans eden Dionysos'a bakmaktadır. İnanışa göre Satyr ve Silenlerin Dionysos kültüne katılmasında Aristaeus isimli bir Silenos'un etkisi olmuştur. Diodoros¹⁶⁰'un anlatımına göre Tanrı Ammon, Dionysos'u, üvey annesi Rhea'nın entrikalarına karşı korumak için onu Aristaeus'un kızlarından biri olan Nysa'nın himayesine verdi. Aristaeus'u çocuğun vasisi olarak atadı. Aristaeus, anlayışta, özdenetimde ve her türlü öğrenimde üstün bir adamdır¹⁶¹. Dionysos kendisini yok etmeye çalışan Kronos'a karşı yola çıkmıştır. Sefer sırasında yanında saf tutan Nysalılar, Silenlerdir. Nysalıların, Seileni adını taşıyanların ilk kralı insan Seilenus'tu. Ama ataları çok eski olduğu için herkes tarafından bilinmiyordu. Bu adamın sırtının alt kısmında bir kuyruğu vardı ve onun soyundan gelenler de onun doğasına katıldıkları için bu ayırt edici işareti düzenli olarak taşıyorlardı. Bu sebeple Silenlerin, doğuştan asil insanlar olduğu söylenmektedir¹⁶².

Tasvirlerden de görüldüğü üzere Satyrler, Dionysos'un eşlikçileridir. Dansları ve keçi şarkılarıyla¹⁶³ tanrıya büyük keyif verirlerdi. Eğitimlerinin kendilerine sağladığı avantajlarla faydalar ve zevkler bahşeden ilham perileri ile neşeye katkıda bulunan araçları kullanan Satyrler, Dionysos'un hayatını mutlu ve hoş kıldılar¹⁶⁴. Ayrıca thymelik¹⁶⁵ yarışmalarının mucidi oldukları, seyircilerin gösterilere tanık olabileceği yerleri tanıttıkları ve müzik dinletileri düzenlediklerine inanılmıştır. Dahası, ülkeler (kentler), savaş seferleri sırasında herhangi bir müzik becerisi geliştirmiş olanları zorunlu askerlik görevinden muaf tutmuşlardır. Bu nedenlerle sonraki nesiller, Dionysos sanatçılarının müzik derneklerini kurdular ve takipçilerinden vergileri kaldırıp pek çok alanda ayrıcalık tanıdılar¹⁶⁶.

¹⁵³ Mezopotamya'da MÖ ikinci binde Tel Hariri'de Mari Krallığının son hükümdarı Kral Zimri-Lim'in Saray yıkıntılarındaki Duvar resminde sfenks betimi, grifon ve lamaşşular ile beraber tanrıların ve Bereket tanrıçası İhtar'ın içinde olduğu bir tapınağın dışında kutsal Hayat Ağacı'nın hemen önünde betimlenmiştir. Renkli kanatlı ve tüylü bir taç giyen sfenksler ile grifon ve lamaşşular kutsal ağacı ve tapınağı koruma görevindedirler. Parrot, 1937: 325-354. Lev.39.

¹⁵⁴ Sevin, 1999: 53.

¹⁵⁵ Gane, 2012: 72-73.

¹⁵⁶ Erhat, 1989: 292.

¹⁵⁷ Can, 1970: 482.

¹⁵⁸ Pausanias, Description of Greece I.23. 5-6; Can 1970, 483; Erhat 1989, 296.

¹⁵⁹ Erhat, 1989: 296. Mysia bölgesindeki Pergamon kent sikkesinde oturan Satyros önünde danseden çocuk Dionysos betimlenmiştir. BMC Mysia: 150, kat.no. 306, Pl. XXX.3.

¹⁶⁰ Diodoros III. 70.1.

¹⁶¹ Diodoros III. 70.2.

¹⁶² Diodoros III. 72. 1.

¹⁶³ Yunanca'da keçi ve şarkı aynı kökten gelir.

¹⁶⁴ Diodoros IV.4.3.

¹⁶⁵ Thymele, tiyatro orkestrasının ortasında duran Dionysos'un *sunayıcı* ve bu nedenle "thymelic" sıfatı, oyuncularınine karşıt olarak korunun eylemini ifade etmeye *başladı*. "thymelic" yarışmalar, şarkı söyleme, dans etme, hokkabazlık ve benzeri gibi dramatik olmayan performansları içeriyordu.

¹⁶⁶ Diodoros VI.5.4; Aneziri, 2009: 217-236.

Genç Satyr ve Yaşlı Silen figürleri Arkaik ve Klasik Dönemlerden beri Dionysos'la beraber gösterilmiştir. İkonografik tasvirleri ilk defa MÖ 6. yüzyıla tarihlenen siyah figürlü vazolarda görülmektedir¹⁶⁷. MÖ 570/60 yılları yıllarına tarihlenen François Vazosu'ndaki Hephaistos'un dönüş sahnesinde keçi ayaklı, at kuyruklu, abartılı şişkin ve kalkık cinsel organlı ve oldukça kılıdırlar¹⁶⁸. Kısa bir süre sonra keçi ayaklarını kaybetmiş ancak hayvan kulaklarını ve kalkık burunlu yüzlerini korumuşlardır¹⁶⁹. Klasik Dönem'de Myron'un Athena Marsyas heykel gurubu eserinde hayvani özellik olarak sivri kulak ve at kuyruğuyla ayırt edilmektedir¹⁷⁰. MÖ 4. yüzyıl sanatkarı olan Praksiteles'in iki adet Satyr heykellerinde -biri dinlenen biri içki sunan biçimdedir¹⁷¹- hayvani özellikler yok denecek kadar azalmıştır.

Dionysos kültü ile ilişkili olarak Kyzikos sikkelerine yansıyan bir diğer tanrısal varlık Tanrı Pan'dır. Pan, dağlık Arkadia'da çobanların ve sürülerin tanrısı olarak görülmüştür¹⁷². Pan, doğayla özdeşleşmiş bir karakter olarak, yemeği, müziği, eğlenmeyi ve doğanın güzelliklerini seven, hayattan zevk alan bir figürdür. Dionysos için düzenlenen şenliklerde, elinde flütü etrafında nymphelerle dans ederken betimlendiği resimlerde sıkça görülmektedir¹⁷³. Resim ve heykellerde insan ve keçi karışımı bir figür olarak tasvir edilmiştir. Homeros Hymnos'unda Pan, keçi ayaklı, boynuzlu, sakallı ve bol saçlı olarak betimlenmiştir. Herodotos, Pan'ı, bir keçinin kafasına ve bacaklarına sahip bir varlık olarak belirtir¹⁷⁴. Platon ise Pan'ı, üstü tüysüz, altı ise tüylü ve keçiye benzer olarak babası Hermes gibi boynuzlu, çirkin burunlu, kaba sakallı, ayırık toynaklı ve kuyruğu kalçasının üstünde olan bir yaratık olarak betimler¹⁷⁵. Latin şairi Vergilius, Pan'ın bütün kaba unsurlarını dünyevi ve ilahi unsurlar olarak açıklar¹⁷⁶. Kyzikos sikkelerinde, Tanrı Pan'ın Dionysos'un eşlikçisi olduğu sahnelerin yanında ana figür olarak yalnız olarak betimlendiği örnekler de bulunmaktadır. Değerlendirmeye alınan **34 no'lu sikkede**ki betimlenen figür, Pan başıdır¹⁷⁷. Betim, başındaki çelengin yapraklarının biçimindeki fark dışında, Kırım'daki Panticapaeum Kentindeki bazı altın sikkelerindeki baş ile neredeyse aynıdır. Dionysos'un eşlikçilerinden biri olarak görünen Pan'ın Kyzikos sikkelerinde uygun bir şekilde görünmesi olağandır, ancak ayrıca, iki şehir arasındaki sürekli ticari ilişkiler nedeniyle, Panticapeum'un baş tanrısı, Kyzikos staterinde çok uygun bir yer bulmuştur¹⁷⁸.

Çalışmadaki **17 ve 35-47 no'lu sikkelerde** Satyros/Silenos betimleri görülmektedir. Bu betimler hem sadece baş hem de tüm gövde olarak görülebilmektedir. **35 no'lu sikkede** görülen Satyr başı Fig. 3-4 de verilen Kyzikos Tiyatrosu civarında bulunan sütündeki yüksek kabartma Satyr figürlerini andırır bir şekilde gür dalgalı saçlı olarak profilden verilmiştir. Sarmaşık çelengi saçlarının arasından fark edilmektedir. Çatık kaşlı olarak resmedilen Satyros'un genç yaşlarda olduğu görülmektedir.

36-38 no'lu sikkelerde ise yaşlı bir Silenos başı betimi görülmektedir. Greenwell¹⁷⁹ bu betime satirik maske betimi demiştir. Cepheden verilen Silenos başında sivri at kulakları ve yassı burun belirgindir. Kel şekilde verilen başına tezat oluşturacak ölçüde gür sakallıdır. Sadece baş kısmının betimlendiği figür oldukça eğlenceli bir şekilde sikke kullanıcılarına dil çıkarmıştır.

Silenos ve Satyros'un tüm gövdesinin betimlendiği dört grup *Kyzikene* örneği vardır (**39-46 no'lu sikkeler**). İki grup sikkede Silenos ellerindeki içki kaplarıyla betimlenmiştir (**39-42 no'lu sikkeler**). Bu iki sikke gurubunun konusu aynı olmakla beraber betimleme özelliklerinin farklı olduğu görülür. Bu sikkelerde betimlenen Silenoslar, sivri kulakları ve at kuyruğu dışında insani bir gövdeyle betimlenmiştir. **39 no'lu sikkede** betimlenen Silenos'un yaşlı olduğu, kelleşmiş saçları ile gevşemiş ve sarkmış kaslarından fark edilmektedir. Profilden betimlenmiş Silenos, sol dizini yere koyarak çömelmiştir. Elindeki koca içki kabından içki içmeye çalışmaktadır. **40, 41 ve 42 no'lu sikkelerde** betimlenen Silenos ise dizlerinin üzerine çömelmiş fakat elindeki çift

¹⁶⁷ Smith, 2013: 132.

¹⁶⁸ Boardman, 2003: res. 46.7; Arlı, 2019: 421- 433.

¹⁶⁹ Smith, 2013: 132.

¹⁷⁰ Boysal, 1967: 32.

¹⁷¹ Boysal, 1967: 77, res. 91.

¹⁷² Bkz. Erhat, 1989: Pan maddesi.

¹⁷³ Grimal, 1986: 324.

¹⁷⁴ Herodot, II-46.

¹⁷⁵ Platon, Kratylos, TLG CD Rom, California, 2000, 408.

¹⁷⁶ Vergilius, 1930: 2,3 1; Boyana, 2005: 167-193.

¹⁷⁷ SNG France, 330.

¹⁷⁸ Greenwell, 1887: 69. kat. no. 40

¹⁷⁹ Greenwell, 1887: 25.

kulplu amphoradan kantharosa içki dökmektedir. Benzer betimlere Hadrianoi kent sikkelerinde de rastlanmaktadır¹⁸⁰. Üçüncü grubu oluşturan **43-45 no'lu sikkelerde** genç Satyros sağ elinde ton balığı tutar şekilde betimlenmiştir¹⁸¹. İlk iki grupta görülen diz çökme hareketi burada da görülmektedir. Baş, kollar ve bacaklar ile at kuyruğu profilden göğüs cepheden verilmiştir. Arkaik tipi boncuk boncuk verilmiş saçlarının altından sivri at kulakları fırlamıştır. **46 no'lu sikke**-staterde ise yere oturmuş bir Silenos görülmektedir. Kucağında bir figür (bebek Dionysos?) görülmektedir. İki elinde birer nesne (çingirak?) vardır¹⁸². Roma Dönemi'nde genç Satyrosları, eşlikçi Pan, ağır sporların tanrısı Herkül/Herakles veya bir Menad ile beraber görmek mümkündür (**17 ve 47 no'lu sikkeler**).

Fig. 10. Pautalia kent sikkesinin arka yüz betimi. Menadı dansa davet eden Satyros (German özel koleksiyonu. Habetzeder 2021:419-463, Fig.3.)

dönemdeki Pautalia kent sikkesinin arka yüz betimi olarak kullanılmış olmasını da göz önünde bulundurarak bu iddianın güvenilirliğini zayıflattığını düşünmektedir¹⁸⁴.

Çalışmaya konu sikkelerden **48-49 no'lu sikkelerde** ise tek boyun üzerinde şekillenen başın bir tarafı Satyros diğer tarafı Nymphe yüzleri olacak şekilde betimlenmiş bir ikonografi görülmektedir. Bu yüzler, profilden verilmiştir. Satyros ve Nymphe yüzleri birbirlerinin tersi yönlerde bakmaktadır. Tanrı Dionysos'un bebekliğinden itibaren koruyan, arkadaşlık eden, büyüdükten sonra kültün en önemli hizmetkarları olarak görev yapan bu mitolojik varlıklar, sanatsal bir ifade ile bir arada verilmiştir¹⁸⁵.

Dionysos'un yarenlerinden olan Satyrler ve Nympheler, ilk kez MÖ 6. yüzyıla tarihlenen erken dönem seramiklerinde karşımıza çıkmaktadır. Çoğu erotik temalı olan bu sahnelerde genellikle dans ederken betimlenmişlerdir. Nymphe ve Satyrlerin başkahraman olduğu bu ikonografiler Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar devam etmiştir¹⁸⁶.

47 no'lu sikke Septimius Severus Dönemi'nde (MS 193–211) Kyzikos'ta darp edilmiştir. Benzer tasvir, Thrakia'nın MS 197-217 tarihli Pautalia kent sikkesinde görülmektedir (**Fig. 10**). Sikkenin arka yüzünde ayakta duran bir erkek ve oturan bir kadın figürü yer almaktadır. Menadı dansa davet eden bir Satyros'u temsil etmektedir. W. Klein'in 1909 tarihinde yayınlanan kısa makalesinde aynı ikonografiye sahip bir heykel grubunu anlatmıştır (**Fig. 11**). Roma Dönemi kopyaları olarak günümüze ulaşan bu heykel gurubunda dans eden bir satyr ve kendisiyle dans etmesi için davet ettiği, oturan bir nymphe betimlenmiştir. 19. yüzyıl bilginleri, bu iki figürün Greko-Romen heykelleri olarak da temsil edildiğine dikkat çekmişlerdir.

Wilhelm Klein 1909'da, bu sikke tasvirinde görülen betimin bu heykel grubu yansıttığını

söyleyen ilk kişidir¹⁸³. W. Klein ayrıca, söz konusu heykel kümesinin orijinalinin de, sikkenin basıldığı kentte, yani Kyzikos'ta bulunduğunu iddia eder. Ancak M. Koçak bu öneriye karşı çıkar. Aynı betimin aynı

Fig. 11. Menadı dansa davet eden Satyros Heykeli (Klein, 1909: Fig. 10)

¹⁸⁰ SNG France: 1079.

¹⁸¹ Ton balığı bütün Kyzikeneler için karakteristiktir. Her kyzikenenin ön yüzündeki sahnede mutlaka bir ton balığı vardır. Bazen sahnede konuyu tamamlayan bir figür bazen ise ana karakterin kendisidir. Bazı sikkelerde ise konudan bağımsız olarak ana figürün herhangi bir tarafında bir sembol kullanılmıştır.

¹⁸² Benzer betimli bir Antik Dönem sahtesi sikkede aynı konu işlenmiştir. (Credit Line: Bequest of Nanette B. Kelekian, 2020. Accession Number: 2021.40.86. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/330163> erişim tarihi: 09.09.2024.) Madeni paranın icadıyla, para basma yetkisine sahip yetkililer, ağırlıklarının garantilemek için değerli metaller dikkatlice tartılmış ve semboller koymuşlardır. Metropolitan Müzesi koleksiyonundaki bahsi geçen sahte sikkede saf elektron, yani altın ve gümüş alaşımı yerine, yalnızca değerli metalle kaplanmış. Sahte sikke darbi için ölüm de dâhil olmak üzere sert cezalara rağmen, sahtecilik antik çağda şaşırtıcı derecede yaygın görünmektedir.

¹⁸³ Habetzeder, 2012: 133-163, fig.5; Habetzeder, 2021: 419-463, fig.1

¹⁸⁴ Koçak, 2016: 323-340.

¹⁸⁵ Arlı, 2019: 421-433.

¹⁸⁶ Daha fazla bilgi için bkz. Arlı, 2019: 421-433.

MÖ 6. yüzyılda Eksekias'ın siyah figür tekniğinde boyanmış kâsesinde¹⁸⁷ Tanrı Dionysos'un asma ağacı yeşermiş bir teknede uzanmış pozisyondaki sahnesi verilmiştir. Teknenin çevresine yayılmış şekilde yedi adet yunus balığı yüzmektedir. Çömlekçi ve ressam Eksekias, bu eserine Tanrı Dionysos'un bir hikayesini resmetmiştir. Eksekias'ın resmettiği mit şöyle anlatılmaktadır. Dionysos, Ege Denizi adalarında seyahat ederken, onu köle olarak satmayı düşünen Etrüsk Tyrrhenoi korsanları tarafından esir alınmıştı. Tanrı kendisine eziyet etmek isteyen korsanların gemisinde aniden ortaya çıkan ve büyüyen asmalar yeşertti. Geminin küreklerini yılanlara dönüştürdü. Gördükleri karşısında dehşete düşen denizciler, denize atladılar. Fakat denize atlayan bu korsanlar bir yunuslara dönüştü¹⁸⁸. Yunus balıkları ile Tanrı Dionysos ilişkisi bu şekilde açıklanmaktadır. Ele alınan sikkelerden **50 no'lu sikkede** yunus balığını süren genç delikanlı, **51 no'lu sikkede** ise sadece yunus balığı betimi verilmiştir. Yunus Balığına biner şekilde betimlenen genç delikanlı, Eros figürünü andırmaktadır. Eros'un da Tanrı Dionysos ile ilgili betimlerde sıkça betimlendiği bilinir. Nitekim MÖ 4. yüzyıldan itibaren heykeltıraşlar Dionysos'u, Eros eşliğinde betimlediler¹⁸⁹. Özellikle Hellenistik Dönem sonrasında kanatsız Eros figürleri, Dionysos'la ilgili sanatta sıkça kullanılmıştır. Dionysos ve Eros'un Antik Dönem sanatının çeşitli dallarında bir arada işlenmiş olmalarının temel nedeni, her iki tanrı kültüründe ortak olan ve bu tanrıların tapınanlarını etkileyen çılgınlık olgusudur. Dionysos ve Eros, kendilerine tapınanlara aşkınlığı bahşederler¹⁹⁰. Yunus ile betimlenen bir diğer mitolojik kahraman İtalya'daki Taranto kentinin kurucusu olan Taras'tır. Özellikle Antik Dönem adı Tarentum olan kentin sikkelerinde Taras, pek çok sikkede elinde farklı sembollerle yunus balığı üzerinde çıplak bir şekilde betimlenir. Ancak Taras'ın bazı tasvirlerinde, Dionysos ikonografisinden aşına olduğumuz kantharos¹⁹¹ üzüm salkımı¹⁹² gibi semboller kullanıldığı görülmektedir.

Keçi sembolü Dionysosa inananlar için önemli olmalıdır. Hem mitolojik hikâyesi bakımından hem de Dionysos ayınlarının temelinde gelişen tiyatro sanatının gelişim evresinde bu yaratığa atıf yapılmaktadır. Nitekim başlangıcından Hellenistik Döneme kadar Hellen Tiyatrosu sıkı sıkıya Dionysos kültürüne bağlıdır. Tiyatral gösteriler onun festivallerinde verilirdi. Başlarda sahne sadece orkestradan yani koroların bu tanrının sunağı çevresinde dönerek şarkılar söyledikleri dairesel alandan ibaretti. MÖ 534'ten sonra Atina'da tragedya (Tragedya kelimesinin kökeni Tragos'tan – tragos: tanrının simge hayvanı olan teke demektir - gelmektedir) ile komediler (Komedi kelimesi komos'tan gelir. Komos: Satyros kostümü giymiş ya da maske takarak cümbüşe katılan halk kortejinin adıdır). Birbirinden ayrılmıştır¹⁹³. Bu görüşe uygun olarak, Kyzikos sikkelerinde görülen keçi betimlerinin, Dionysos kültürüyle bir ilişkisi olduğu düşünülmektedir. **52-54 no'lu sikkelerin** ön yüzlerinde keçi veya teke başı **55 no'lu sikkede** ise tüm keçi/teke profilden verilmiştir.

Dionysos şenliklerinde koro, tanrının ona bağlı kölelerini simgeliyordu. Tanrının çevresinde hep doğanın yabancı güçlerini temsil eden teke ayaklı Satyrler bulunduğu için ilk başlarda, koro da Satyrlerin biçimine giriyordu; ilk dönemlerde, korodaki oyuncular teke derileri (tragoi) giyerek oyun alanına çıkıyorlardı. Tragedya türü de tragoların yani tekelerin şarkılarından doğmuştur¹⁹⁴. Mythos'a göre Zeus'un yaptığı kaçamakların birinden Bebek Dionysos doğmuştu. Daha annesinin karnındayken Hera tarafından yok edilmek istenmişti. Bebek Dionysos'u kıskanç Hera'dan korumak için onu bir keçiye dönüştürerek Nysa dağındaki Nymphaların arasına yollamış¹⁹⁵ ve Dionysos'u dönüştürdüğü bu keçi görüntüsü sayesinde Hera'nın hışmından kurtarabilmişti.

Tanrı Dionysos üvey annesinin hışmından korunmak için boğa, keçi gibi yaratıklara dönüşerek saklanması hikâyeleri farklı bölgelerdeki tapınımların senkretizmini kolaylaştırmış olmalıdır. Kimi bölgelerde tapınıldığı şekliyle bazen boğa, keçi, koç veya geyik boynuzlu olarak betimlenmiştir. Bunun nedeni ise farklı yerlerdeki tapınımdan kaynaklı insanların kültürünü sahiplenmeleri ve ona ibadet etmeleri gösterilmektedir. Nitekim devasa boyutlu boynuzlu vahşi bir keçi olan Dionysos

¹⁸⁷ Boardman, 2003: 57, Fig. 104.3.

¹⁸⁸ Graves, 2010: 129; Isler-Kerényi & Watson, 2007: 5-16.

¹⁸⁹ Smith, 2013: 68; Doğan-Gürbüz, 2022: 165-179.

¹⁹⁰ Doğan-Gürbüz, 2022: 165-179.

¹⁹¹ Fritz Rudolf Künker GmbH & Co. KG > eLive Auction 83 lot 9 müzayedeye tarihi: 22.07.2024; Harlan J. Berk, Ltd. - Buy or Bid Sale 228, Lot 62 müzayedeye tarihi: 30.07.2024; Savoca Numismatik GmbH & Co. KG - Online Auction 229 | Silver, Lot 1 müzayedeye tarihi: 24.08.2024.

¹⁹² The Coin Cabinet Ltd. - Ancients Auction 12, Lot 6 müzayedeye tarihi:22.08.2024; cgb.fr - Internet Auction August 2024, Lot 4 müzayedeye tarihi:20.08.2024.

¹⁹³ Estin & Laporte, 2002: 84.

¹⁹⁴ Koçak & Usta Demirlıkan 2015.

¹⁹⁵ Grimal, 1986: 128-129; Graves, 2010: 131.

Zagreus'un Girit kültü bu şekilde açıklanmaktadır¹⁹⁶.

Hellen ve Roma mitolojisinde bolluk, verimlilik, zenginlik biçiminde insanlara sunulan karşılıksız tanrı bağışlarını simgeleyen keçiye bolluk ritüellerinde yer verilir. Hellen mitolojisine göre şarap, bir keçi sayesinde keşfedilir. Bir çoban, sürüsünden bir keçinin, diğerlerinden çok neşeli ve hareketli görüldüğünü fark eder. Onu takip edince de keçinin bir bitkiden yediğini görür. Bundan krala söz eder. Kral da bu meyvenin suyu sıkılarak ilk şarap üretilmesini sağlar¹⁹⁷.

Büyülü bir şekilde koruyucu özellikleri vurgulanacak şekilde ve konularda grifonlar betimlenmişlerdir¹⁹⁸. Grifon, Hellen sanatında kartal veya şahin başlı, aslan gövdeli, kanatlı yaratıklara verilen addır¹⁹⁹. Grifon tasvirlerinin en erken örnekleri Mısır ve Mezopotamya sanatlarında görülür²⁰⁰. Grifon çoğunlukla Tanrı Apollon ile özdeşleştirilse de Dionysos ile ilgili bağlantısı da göz ardı edilemez²⁰¹. Dionysos canlıların yaşamında vazgeçilmez etkisi olan, bitkileri topraktan fıskırtan bir doğa tanrısıdır. Dionysos özellikle geç dönemlerde iki yanında grifon ile betimlenir. Mezopotamya sanatında görülen hayat ağacı ve grifon bu ilişkinin kökenini yansıtır²⁰².

Grek sanatındaki ilk örnekleri ise MÖ 8. yüzyıla kadar iner. Siyah figür tekniğinde boyanmış Francois vazosunda görülür örneğin²⁰³. H. Çoruh Kurt'a göre Kyzikos sikkeleri üzerinde görülen grifonlar altının koruyucularıdır. Grifon, aynı zamanda Dionysos ile ilişkili bir sembol olup, kent *staterleri* üzerinde yaygındır²⁰⁴. Bu da kentte tanrıya verilen özel önemin kanıtıdır. Makaledeki **56 no'lu sikkede** tam bir grifon betimi görülürken **57 ve 58 no'lu sikkelerde** gövdesinin ön cephesi; **59 no'lu sikkede** ise sadece başı verilmiştir. Ayakta duran, oturan, uzanan, uçan ve sadece gövdesinin bir bölümü verilen grifon betimleri MÖ 5. ve 4. yüzyıl boyunca Kyzikos kent sikkelerinde görülmüştür²⁰⁵. **60 no'lu sikkede** ise kartal veya şahin başlı değil köpek başlı olarak betimlenen karışık bir yaratık görülmektedir. Bu yaratık da grifon olarak nitelendirilmiştir²⁰⁶. Çünkü Literatürde Aiskhylos'un bu yaratığı tanımladığı şekilde resmedilmiştir²⁰⁷.

Dionysos ikonografisinde yaygın görülen ve Kyzikos sikkelerine yansıyan diğer figür eşektir. **61 no'lu** Kyzikos sikkesinde eşek betimi bütün gövdesi profilden olacak şekilde görülmektedir. Greenwell'e göre bu betim Tanrı Dionysos ile ilgilidir²⁰⁸. Zaten Mende sikkelerinde de Dionysos kültü ile ilişkili bir şekilde yaygın olarak görülür. Eşek betimi sikkelere sarhoş olan Dionysos'u taşıyan bir varlık olarak yansımıştır. Bu savı destekleyecek bir şekilde Dionysos'un kahraman olduğu kimi hikâyelerde eşeğin binek hayvanı olarak kullanıldığı görülür. Ressam Kleophon tarafından boyanan MÖ 430-420 yıllarına ait bir Attika kırmızı figürlü skyphos'un cephesinde Dionysos tarafından sarhoş edilen Hephaistos'un eşeğe bindirilip Olympos'a götürülme sahnesi işlenmiştir²⁰⁹. MÖ 460-423'e tarihlenen Mende kentinin gümüş *tetradrahmisinde*, bir eşeğin sırtında elinde kantharosuyla sarhoş bir şekilde yol alan Dionysos, betimlenmiştir²¹⁰. Bir başka Mende kent sikkesinde eşeğin sadece başı ön yüz betimi olarak kullanılmıştır²¹¹. Lydia'nın Silandus, Ionia'nın Teos ve Lesbos Bölgesi'ndeki Mytilene şehir sikkelerinde eşeğe binmiş Silenos betimleri görülmektedir²¹².

Kyzikos sikke yüzlerinde kullanılan tiplerin hepsinin Kyzikos yerel tasvirini yansıttığını düşünmek doğru değildir. Antik

¹⁹⁶ Graves, 2010: 131.

¹⁹⁷ Koçak-Usta Demirlikan, 2015.

¹⁹⁸ Daha fazla bilgi için bkz. Temur, 2014: 31-55.

¹⁹⁹ Temur, 2014: 31.

²⁰⁰ Temur, 2014: 32-41.

²⁰¹ Çakır 2013: 31-44.

²⁰² Temur, 2014: 50; Çakır, 2012: 50 - 68.

²⁰³ Boardman 2003: res. 46.6.

²⁰⁴ Motor, 2010: 101.

²⁰⁵ Çakır, 2013: 31-44.

²⁰⁶ Kartal veya şahin başlı aslan gövdeli ve kanatlı karışık yaratıklara grifon denir. Ancak adı geçen sikkemizin aslan gövdeli ve kanatlı olması dili grifonlarda görüldüğü üzere dışarıda betimlendiği için grifon olarak tanımlanmıştır.

²⁰⁷ Aiskhylos, Zincire Vurulmuş Prometheus, 804. Aiskhylos, "Zincire Vurulmuş Prometheus" adlı eserinde bu yaratığı, havlamayan uzun gagalı kanatlı köpek olarak tanımlamıştır.

²⁰⁸ Greenwell, 1887: 25.

²⁰⁹ Toledo Sanat Müzesi koleksiyonu, Beazley Numarası:11777 <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/artifact?name=Toledo+1982.88&object=Vase> erişim tarihi: 10.09.2024.

²¹⁰ CNG Feature Auction 127, lot: 89. müzayede tarihi: 18.09.2024.

²¹¹ MÖ 510-480. Nomos AG - obolos 33, Lot 111 müzayede tarihi: 08.09.2024

²¹² Silandus RPC IV.2 №: 1508; Teos RPC II №: 1047; Mytilene RPC VI №: 4194

Dönem’de birçok kent devletinde yerel sikke tipleri görmek mümkündür. Genelde kentlerin sikkeleri, bölgenin dini kültürleri veya mitleri hakkında bilgi verirler. Yerel kent sikke gravür sanatçıları, sadece oradaki özel sanat atölyesinin geleneksel ve sürekli öğretilerini sikkelere yansıtmamışlardır. Aynı zamanda şehrin bir şekilde bağlantılı olduğu koruyucuları ve bazı durumlarda hem kurucuları hem de koruyucuları olan tanrılara yapılan ibadetin doğurduğu duygudan etkilenerek tasvir seçimlerini ve betimlerini şekillendirmiştir. Kyzikos'ta da benzer bir durum görülse bile durum tam olarak böyle değildir. Greenwell, Kyzikos'taki elektron sikke tiplerinin -belki de ticari ilişkilerden kaynaklanan etkileşimle- özgünlükle birleşmiş bir etkileşim eğilimi olduğunu belirtmektedir. Sikkelerin eklektik eğilimine rağmen, belirgin bir karakteri olduğunu da söylemektedir. Kyzikos sikke betimlerini hazırlayan kalıp oymacıları yalnızca diğer sanatçıların eserlerinin kopyacıları veya uyarlayıcıları değildirler. Atölyelerinde icra ettikleri orijinal tasarım birçok statere dair örnekler sunarlar. Bu anlamda Kyzikos sikke gravür sanatçılarının ifade ve uyarlamada üstün bir sanatsal güç ve beceriye sahip sikke atölyelerinin var olduğunu tahmin etmektedir²¹³. Özellikle Dionysos tiplerine yönelik eylemlerinde becerilerini ortaya koymuşlardır. Satyrlerin farklı yönlerden görüldüğü 39 ve 46 no’lu sikkeler-staterler²¹⁴, Dionysos'un hizmetkârlarına yönelik oldukça yeni bir kompozisyonun örnekleridir ve yeni oldukları kadar başarılı örneklerdir. Sikke tiplerinin konuları büyük ölçüde diğer eyaletlerden ödünç alınmış olsa bile sikke atölyesi, tiplerin seçiminde en eklektik örneği göstermiştir. Gerçekten de, sikkelerinin birçoğu için, üzerlerindeki konunun şehre özgü olup olmadığını veya diğer uzak eyaletlerin sikkelerinden veya heykellerinden uyarlanıp uyarlanmadığını söylemek zordur. Ancak önemli bir oranın ikinci sınıfa ait olduğu düşünülmektedir

Sonuç

Kyzikos sakinleri saygı duydukları Dionysos adına festivaller kurmuştur. Atinalıların da kutladıkları Lenaeon ve Anthesterion bayramlarının adlarını ay isimlerini kendi takvimlerinde kullanmışlardır. Kalıntıları günümüze ulaşan kentin anıtsal tiyatrosu ile amphitiyatrosunda bu aylarda Dionysos onuruna yapılan tiyatral etkinlikler düzenlenmiştir.

Kyzikos elektron *stater* ve *hektelerinin* başta Karadeniz kıyı kesimleri olmak üzere Ege ve Akdeniz sahilleri dâhil birçok bölgede dolaşıma girmiş ve geçerliliği kabul edilmiş Arkaik ve Klasik döneminin en tanınmış sikkeleri arasındadır. İtibari değeriyle Antik dünyanın büyük bir bölümüne yayıldığı define buluntularıyla kanıtlamaktadır. Deniz ve kara ticaretinin de sayesinde ekonomik ve siyasi anlamda oldukça güçlü bir kent konuma gelen Kyzikos’un darp ettirdiği Kyzikenelerde ve Roma Dönemi’ne kadar darp ettiği sikkelerde Dionysos kültü ile ilgili sahnelerin varlığı bölgedeki Dinoyos kültürünün varlığını kanıtlayıcı yönde destek sağlamıştır. Sikkelerde Dionysos’un bazen kendi öz betimi bazen de mythoslarıyla ilgili semboller görülmektedir.

Değişik tiplerde betimlenebilen Tanrı Dionysos bazen insan şeklinde bazen de boğa şeklinde betimlendiği görülmektedir. Dionysos insan formunda sikkelere bazen sadece başı bazen de kült heykellerinden birinin betimi şeklinde yansımıştır. Arkaik Dönem’den Roma Dönemi’ne kadar süregelen kesintisiz tapınımı boyunca ikonografisindeki değişimleri bu sikkelerde de gözlemleyebilmek mümkündür. Dionysos’un boğa şeklinde betimlerinde kimi zaman kült heykelinin yansıması olan tüm gövdesi kimi zaman ise protom hali verilmiştir. Bazı boğa protomlarının dini sembol olarak kullanımında Mezopotamya sanatının köklü ikonografik geleneklerinin devam ettirildiği görülmektedir.

Dionysos’un antropomorfik betimlerinin yanı sıra kültle ilişkili betimlerin de sikkelere yansımış olduğu görülmektedir. Bu betimlerin başında Satyrlerin başkahraman olduğu sahneler gelmektedir. Satyrler bazen içki içmeye hazırlanırken bazen de ellerinde Kyzikos kentinin en ünlü ticaret ürünü olan ton balığını tutar şekilde bazen dans ederken betimlenmiştir. Kültle ilgili diğer betimler ise panter, Nympe, grifon, keçi, eşek, yunus balığı ve yılan betimleridir. Kültle ilgili zoomorfik sembol olarak boğa ve keçi kullanıldığı görülmektedir. Mitolojik hikâyelerine atıf yapmak için Satyr, Pan, Nympe, panter, yunus balığı, eşek ve grifon betimleri kullanılmıştır. Sikkelerde görülen sahnelerin bazıları o dönem için bilindik bir eseri yansıtmıştır. Bazı sikke tasvirleri ise ticari ilişkiler içinde oldukları kentlerden ödünç alınmıştır. Ancak Kyzikos sikke betimlerini hazırlayan kalıp oymacıları yalnızca diğer sanatçıların eserlerinin kopyacıları veya uyarlayıcıları olarak değerlendirilemez. Zira atölyelerinde icra

²¹³ Greenwell 1887: 37-39.

²¹⁴ Greenwell 1887: kat. no. 42,44.

ettikleri orijinal tasarım birçok statere dair örnekler sunarlar.

Etik Komite Onayı: Bu çalışma için etik komite onayı gerekmemektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları:

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required for this study.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions:

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Bibliyografya

Antik Kaynaklar

Atasoy, A. (2017). *Uşak Atlası*. Kayseri: Tiyyem Yayıncılık.

Aiskhylos (1968). *Zincire vurulmuş Prometheus* (Çev. A. Erhat & S. Eyüboğlu).

Aristophanes (2006). *Acharnians of Aristophanes*. Wentworth Press.

Diodorus (1970). *Diodorus of Sicily in Twelve Volumes* (Trans. C. H. Oldfather).

Euripides (2001). *Bakkha'lar* (Çev. G. Dilmen).

Herodotus (1991). *Herodot Tarihi* (M. Ökmen).

Ksenophon (1998). *Anabasis – Onbinlerin Dönüşü* (Çev. T. Gökçöl).

Pausanias (1935). *Periegesis tes Hellados: Pausanias, Description of Greece*.

Plato (1984). *The Dialogues of Plato: The symposium*. Vol II (Trans. R. E. Allen).

Pliny (1855). *The Natural History of Pliny. Translated, with Copious Notes and Illustrations. By the Late John Bostock, M.D., F.R.S. and H. T. Riley, Esq., B.A., Late Scholar of Clare Hall, Cambridge*.

Suetonius (2008). *On İki Caesar'ın Yaşamı* (Çev. F. Taletar – G. Özaktürk).

Strabo (1991). *Strabon Coğrafya, Anadolu: (kitap: XII, XIII, XIV)* (Çev. A. Pekman).

Thukydides (1976). *Peloponnesos Savaşı* (Çev. T. Gökçel).

Modern Kaynaklar

Aktan, G. (2018). Çatalhöyük'te Çıkarılan Boğa Boynuzlarını Anlamlandırmada, Antik Dönem Mitolojilerindeki Boğa Figürü. *İdil Dergisi*, 7/50, 1221-1228.

Anadolu, M. (1997). Yunan-Roma Dönemi Anadolu Sanatında Boynuzlu Figürler. *Bellekten*, LXI-1997, 33-36.

Aneziri, S. (2009). World travellers: the associations of Artists of Dionysus. In R. Hunter & I. Rutherford (Eds.), *Wandering Poets in Ancient Greek Culture: Travel, Locality and Pan-Hellenism* (pp. 217–236). chapter, Cambridge: Cambridge University Press.

Arlı, Y. (2019). Satyrlerin Nymphelerle İlişisine Örneklemeler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (12 – 63), 421-433.

- Aşık, A. B. (1849). Боспорское царство с его палеографическими и надгробными памятниками, расписными вазами, планами, картами и видами: В 3 т. - Одесса: Типография Т. Неймана и Ко.
- Baines, J. & Malek, J. (1986). Eski Mısır. *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi*, C. II.
- BMC Mysia. (1892). W. Wroth. *A Catalogue of the Greek Coins in British Museum. Mysia*. London.
- BMC Pontos. (1889). W. Wroth. *British Museum Catalogue of Greek Coins. Pontos, Paphlagonia, Bithynia, Kingdom of Bosphorus*. London.
- Boardman, J. (2003). *Siyah Figürlü Atina Vazoları*. Homer Kitabevi.
- Boardman, J. (2014). *Yunan Heykeli Geç Klasik Dönem*. Homer Kitabevi.
- Borrell, H. P. (1844). Unedited Autonomous and Imperial Greek Coins. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society, Vol. 6*, 115-160.
- Boyana, H. (2004). Priapos Kültü. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 23(35), 31-44.
- Boyana, H. (2005). Arkadia Kökenli Keçi Tanrı Pan. *Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 24, Sayı 37*, 167-193.
- Boysal, Y. (1967). *Grek Klasik Devir Heykeltraşlığı (İÖ 5. ve 4. yüzyıllar)*.
- Булатович, С. А. (1970). Клад Кизикинов Ие Ольии. In *Sovetskaia Arkheologiya/ Soviet Archaeology (2)*, 222-224.
- Can, Ş. (1970). *Klasik Yunan Mitolojisi*, İnkılap Kitabevi.
- Cancik, H. & Schneider, H. (2004). Dionysos. *Encyclopaedia of the Ancient World New Pauly, Volume 4*. 496- 509.
- Carpenter, T. (1993). *Dionysian Imagery in Archaic Greek Art*, London.
- Carradice, I.-Price, M. (2000). *Helen Dünyasında Sikke*, (Çev. O. Tekin), Homer Kitabevi.
- Chulev, B. (2015). *Ancient Macedonia Leivino Dionis The Macedonic God of Wine. Republic of Macedonia*.
- Clay, M. A. (1910). *Kyzikos*, Cambridge.
- Cole, S. G. (1984). The Social Function of Rituals of Maturation: The Koureion and the Arkteia. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 55, 233-244.
- Çakır, G. Ö. (2012). Binyılların Ağında Antik Ön Asya Grifonu: Kaynakları, Yayılımı ve Mitolojik Bağlantıları Hakkında Notlar. *MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 5*, 50 - 68.
- Çakır, G. Ö. (2013). Küçük Asya Sikkeleri'nde Grifon Tipleri. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 3(2), 31-44.
- Çetin, C. (2006). Anadolu'da Bereket Kültü ve Anadolu Türk Köylüsü Seyirlik Oyunlarına Yansımaları. *DTCFD*, 46, 1, 189-210.
- Çoruh Kurt, H. (2016). Kyzikos Ve Karadeniz Kentleri Arasındaki Bağlantılar. *13. Uluslararası Türk Dünyası Kongresi Bildiriler Kitabı*. İstanbul, 7-14.
- Çoruh, H. (2017). Circulation of Kyzikos Coins: From Propontis to the South-Eastern Europe. *International Numismatic Symposium Circulation of the Antique Coins in Southeastern Europe*. Viminacium, Serbia.
- Çoruh Kurt, H. (2020). Batı Anadolu'da Kavşak Noktası Bir Kent: Kyzikos. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 7 (51), 440-448.
- Çoruh Kurt, H. (2023). Sikkeler Işığında Kyzikos'un Homonoia Anlaşmaları. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 10(92), 500-515.
- Demirtaş, N. (2014). İzmir (Smyrna) Agora Kazısı 2002-2003 Yılları Sikke Buluntuları. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi*

- Dergisi*, 4(08), 111-138.
- Doğan, A. (2017). MÖ V. Yüzyılda Pers-Hellen İlişkileri Bağlamında Hellespontos Bölgesi: Kyzikos Örneği. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Derneği*, 18 (39), 1-21.
- Doğan-Gürbüz, E. (2022). Dionysus-Eros-Panther: A Terracotta Figurine Inscribed by Diphilos. *Arkeoloji Dergisi*, 2(29), 165-179. <https://doi.org/10.51493/egearkeoloji.1101476>
- Dönmez Öztürk, F. (2006). *Roma Çağı Küçükasya Kentleri Arasında Homonoia Anlaşmaları*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Eliade, M. (2003). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Taş Devrinden Eleusis Mystera'larına*.
- Erdoğan, A & Arıcı S. (2018). Tripolis’de Bulunmuş Çocuk Dionysos Heykeli. *OLBA XXVI*, 2018, 285-304.
- Erhat, A. (1989). *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi.
- Erpehlivan, H. (2019). Arkaik ve Klasik Dönem’de Propontis Çevresindeki Kültler ve Kutsal Alanlar, MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 3 (19), 35-57.
- Ertüzün, R. M. (1999). *Kapıdağı Yarımadası ve Çevresindeki Adalar*, Tarih ve Arkeolojisi Üzerine Araştırmalar.
- Estin, C. & Laporte, H. (2002). *Yunan ve Roma Mitolojisi*, TUBİTAK.
- Figueira, T. (1998). Electrum Mints. In *The Power of Money: Coinage and Politics in the Athenian Empire*. University of Pennsylvania Press., 92–109.
- Frazer, J. G. (1991). *Altın Dal Dinin ve Folklorun Kökleri*, (çev. Mehmet H. Doğan), Payel Yayınevi, İstanbul.
- Frolova, N. A. Smekolova T. N. & Djukov Y. L. (2007). Cyzicenes From The State Historical Museum, Moscow And The State Hermitage Collections, St. Petersburg. *SNR(86)*, 5-22.
- Ful, Ş. D. (2008). Yazıtlar Işığında Mysia Bölgesi Kültleri, (Tez No 254934) [Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi], Erzurum.
- Gane, C. E. (2012). *Composite Beings in Neo-Babylonian Art*, UC Berkeley.
- Graves, R. (2010). *Yunan Mitleri*, Say Yayınları.
- Greenwell, W. (1887). The Electrum Coinage of Kyzikos. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society*, Third Series, vol. 7, 1-125.
- Grimal, P. (1986). *A Conside Dictionary of Classical Mythology*. Padstow U.K.: T.J. Books.
- Greenwell, W. (1887). *The Electrum Coinage of Cyzicus*. London: Rollin and Feuardent.
- Greenwell, W., & Greenwell, C. (1890). On A Find of Archaic Greek Coins, Principally of The Islands of The Aegean Sea. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society* 10, 13–19.
- Gülsef, G. (2022). Myndos Asar Adası Sikke Buluntuları. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 11(4), 1821-1849.
- Habetzeder, J. (2012). The impact of restoration The example of the dancing satyr in the Uffizi. *Opuscula Annual of the Swedish Institutes at Athens and Rome*. 133-163.
- Habetzeder, J. (2021). The Invitation to the Dance. An Intertextual Reassessment. *Opuscula Annual of the Swedish Institutes at Athens and Rome* 14. 419-463.
- Harl, K. W. (2001). *Guide for Coins Commonly Found at Anatolian Excavations*. İstanbul.

- Hasluck F. W. (1906). Notes on Coin Collecting in Mysia. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society, Fourth Series, Vol. 6, 26-36.*
- Hasluck, F.W. (1907). Inscriptions From The Kyzikos District. *JHS 27, 61-67.*
- Head, B. V. (1911). *Historia Numorum A manual of Greek Numismatic. New and Enlarged Edition.* Oxford at the Clarendon Press.
- IGCH, Morkholm, O. Thompson M. & Kraay, C. M. (1973). *An Inventory of Greek Coin Hoards, American Numismatic Society (IGCH) 1.*
- Isler–Kerényi C. & Watson W. G. E. (2007). *Dionysos in Archaic Greece: an Understanding Through Images,* Leiden: Brill.
- İndirkaş, Z. (2012). Dionysos Tanrının Maskesi ya da Maskenin Tanrısı. *Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölümü Dergisi, 0 (5), 61-70.*
- Imhoof-Blumer, F. (1890). *Griechische Münzen: neue Beiträge und Untersuchungen.*
- Jenkins, G. (1972). *Ancient Greek Coins,* G. P. Putnam's Sons.
- Kalkan, H. & Deniz, Ö. (2021). Yılan Figürü ve Sembolizm. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi 10 (3), 2328-2344.*
- Klein, W. (1909). Die Aufforderung zum Tanz. Eine wiedergewonnene Gruppe des antiken Rokoko, *Zeitschrift für bildende Kunst 20, 101–108.*
- Koçak, M. (2016). Antakya'da "Dansa Davet"?: İki Heykel Başı Üzerine Düşünceler. *OLB, XXIV. 323-340.*
- Koçak, A. N. & Usta Demirlikan, Y. (2015). Mit-Rituel Dünyasında 'Teke', 1. *Teke Yöresi Sempozyumu* Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi 04-06 Mart.
- Koçhan, N. (2011). *Kyzikos Tarihi ve Mimari Kalıntıları,* Bursa.
- Koçhan, N. (2014). Kyzikos, Hellespontus'da Bir Eyalet Merkezi. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi (31), 69-91.*
- Kraay, C. M. (1976). *Archaic and Classical Greek Coins.* University of California Press.
- Кравченко, А. А. (1969). Клад кизикских статеров из Одесской области. *Sovetskaya Arkheologiya [SA]. Cilt 1, 274-277.*
- Kramer, S. N. (1999). *Sümer Mitolojisi,* (Çev. Hamide Koyukan), Kabalıcı Yayınevi, İstanbul.
- Kretschmer, P. (1890). Semele und Dionysos, in: *Aus der Anomia: archäologische Beiträge, Carl Robert zur Erinnerung an Berlin dargebracht.* Berlin, 17–29.
- Kurt, H. (2018). Batı Anadolu'da Pers Yönetimi ve Kyzikos. *Çinde: VIII. Türk Tarih Kongresi Bildiri Kitabı 1., Türk Tarih Kurumu, 179-194.*
- Lenzen, V. (1946). *The Figure of Dionysos on Siphnian Frieze,* Berkely&Los Angeles.
- Liewald, S. M. (2006). Die frühesten Typen der Elektronprägung von Kyziko, *Schweizerische numismatische Rundschau (85), 5-17.*
- Lloyd, S. (1989). *Türkiye'nin Tarihi, Bir Gezginin Gözüyle Anadolu* (Çev: E. Varinlioğlu), TÜBİTAK, Ankara.
- Mansel, A. M. (2014). *Ege ve Yunan Tarihi.* Türk Tarih Kurumu.
- Marquardt, J. (1837). *Kyzikos und sein Geibiet,* Berlin.
- Meral, K. & Has, A. C. (2017). Batı Anadolu Ticaretine Yön Veren Bir Liman: Kyzikos Antik Kenti Hytos Limanı, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, (38), 105-115.*

- Merker, I. L. (1960). The Silver Coinage Of Antigonos Gonatas and Antigonos Doson. *Museum Notes. American Numismatic Society*, 9, 39-52.
- Moisil, C. (1923). Cyziceni. *Cronica Numismatică Arheologică* 4/2, 17-18.
- Motor, H. (2010). Bursa, Balıkesir ve Bandırma Müzelerindeki Kyzikos Sikkeleri, (Tez No 294719) [Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi], Erzurum.
- Mutlu, G. (2019). Antikçağ Kholkis'te Boğa Figürü. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (41), 62-79.
- Nilsson, M. P. (1957). *The Dionysiac Mysteries of the Hellenistic and Roman Age*. New York.
- Olszewski, E. (2019). Dionysus's Enigmatic Thyrsus. *Proceedings of the American Philosophical Society*, 163(2), 153–173. <http://www.jstor.org/stable/45380627>
- Öncü, F. (2018). MÖ 6. ve 5. yüzyıllarda Achaemenid/Pers İmparatorluğu Yönetiminde Anadolu'da Ekonomik Durum, (Tez No 526908) [Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi], Ankara.
- Öncü, F. (2019). Persler /Akhaemenidler Dönemi'ndeki Bölgelerarası Ticari İlişkiler Bağlamında MÖ 6. ve 5. yüzyıl Sikke Defineleri, *History Studies* 11- 1, 225-249.
- Öztürk, B. (2010). *Yazıtlar Işığında Roma İmparatorluk Küçükkasası'nda Dionysos Kültü*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Parke, H. W. (1986). *Festivals of the Athenians*, London.
- Parrot, A. (1937). *Peintures du Palais de Mari, Syria Archéologie, Art et histoire* 18 - 4.
- Preda, C. (1966). Câteva tezaure monetare antice descoperite în regiunea București. *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie (SCIVA)*, tom , 363-374.
- Regling, K. (1931). *Der griechische Goldschatz von Prinkipo*. ZfN 41. 1-46 pdf & Tf.1-4.
- Quandt, G. (1912). *De Baccho ab Alexandri aetate in Asia Minore culto*, Dissertationes Philologicae Halenses.
- Otto, W. F. (1965). *Dionysos. Mythos und Kultus*, Indiana Universty Press.
- Sacks, D., Murry O. & Bunson, B. (1997). *A Dictionary of the Greek World*. Oxford University Press, US.
- Sevin, V. (1999). *Yeni Assur Sanatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu
- Seyrig, H. (1969). Monnaies Hellénistiques. *Revue numismatique, 6e série - Tome 11*, 36-52
- Sharpes, D. K. (2006). Sacred Bull and Holy Cow A Cultural Study of Civilization's Most İmpotent Animal. Peter Lang.
- Sifakis, G. M. (1965). Organization of Festivals and the Dionysiac Guilds, *The Classical Quarterly* 15- 2, 206-214.
- Sina, A. (2015). Eskiçağda Atina'da Şenlikler. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1, 42-59.
- Smith, R.R. R. (2013). *Hellenistik Heykel*. İstanbul.
- SNG France (2001). *Sylloge Nummorum Graecorum: Mysie, France* 5. Bibliotheque Nationale & Numismatica Ars Classica, Paris.
- Temur, A. (2014). *Grek Sanatında Karışık Yaratıklar*. Gece Kitaplığı.
- Thompson, M. (1954). A Countermarked Hoard from Büyükçekmece. *Museum Notes (American Numismatic Society)*, 6, 11–34. <http://www.jstor.org/stable/43573325>
- Thompson, M., Morkholm, O. & Kraay, C. M. (1973). *An Inventory of Greek Coin Hoards*. New York.
- Tripolitis, A. (2002). *Religions of the Hellenistic-Roman Age*.

Turcan, R. (1999). *The Cult of Roman Empire*, London.

Uncu, E. (2012). Demeter Kültünde Mezopotamyalı ve Anadolulu Unsurlar, *History Studies, Volume 4/1*, 529-545.

Versnel, H. S. (1990). *Inconsistencies in Greek and Roman Religion. 1, Ter Unus: Isis, Dionysos, Hermes, Three Studies in Henotheism*. Brill.

Weber, H. (1929). *Descriptive Catalogue of The Collection of Greek Coins 1823-1918 (The Weber Collection volume III part II)*. London.

Welch, Z. (2005). The Mosaic of Dionysos in the House of the Masks at Delos: iconographic ambiguity. *Publications de l'École Française de Rome, 352-2*. 941-950.

Whittall, J. (1884). *Catalogue of the Whittall Collection of Greek Coins: Auction 10*.

Yağız, O. (1998). Ainos Kazı Sikkeleri, (Tez No 92449) [İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı Doktora Tezi]. İstanbul.

Yücel, Ç. (2015). Dionysos Bayramları ve Şenlikleri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (4) 5*, 151-164.

Katalog

²¹⁵ El Stater. MÖ 460 - 400 (20 mm. 15.95 gr.) Boston MFA col. no. 1529 erişim numarası: 04.1304. Ayrıca bkz SNG France: 288.

²¹⁶ El Stater. MÖ 400 - 330 (20 mm.15.95 gr.) Boston MFA col. no. 1558. erişim numarası 04.1305. Ayrıca bkz SNG France: 287.

²¹⁷ El Stater. MÖ 400 - 330 (19 mm. 16.50 gr.) Boston MFA col. no. 1568 erişim numarası 31.966.

²¹⁸ AE Bronz (20.5mm. 4.9gr) Aquila Numismatics – Action 2, Lot 557 müzayede tarihi: 7 Mayıs 2022. Ayrıca bkz SNG France: 585.

²¹⁹ AE Bronz (34mm. 26.37gr) Vienna 16135 <https://www.wildwinds.com/coins/greece/mysia/kyzikos/i.html> erişim tarihi 14.12.2023. ayrıca bkz. RPC IV.2Nº: 9692; RPC IV.2Nº: 750.

²²⁰ AE Bronz (34 mm. 25.06 gr) RPC IV.2Nº: 681.

²²¹ AE Bronz (34 mm. 23.11 gr) RPC IV.2Nº: 727.

²²² AE Bronz MS 161-169 (23 mm. 7.20 gr) RPC IV.2Nº: 2522. Ayrıca bkz. RPC IV.2Nº: 2523; RPC IV.2Nº: 2521; RPC IV.2Nº: 687. Ayrıca bkz. SNG France 683, 684, 685.

²²³ AE Bronz (22.8mm. 6.5gr) RPC IV-2; <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/2522> erişim tarihi 19.03.2023.

²²⁴ AE Bronz (21 mm. 4.65 gr.) RPC IV.2Nº:8409. Ayrıca bkz. RPC Vol: IV.2 Nº:1619.

²²⁵ AE Bronz (25 mm. 9.12 gr) RPC Vol: X Nº: atanmamış; ID 84292. Ayrıca bkz. RPC vol X Nº: atanmamış; ID 92277.

²²⁶ AE Bronz MS 192 (40mm. 33.17gr) Nomos AG auction 5, lot 177, müzayede tarihi:25.10.2011.

²²⁷ AE Bronz (43 mm. 43.51 gr) RPC IV.2Nº: 741. Ayrıca bkz. SNG France: 574.

²²⁸ AE Bronz MS 169–175 (34 mm. 24,80 gr) RPC IV.2 Nº: 711.

²²⁹ AE Bronz MS.180-182 a- (43mm 32.92 gr)Kyzikos - Smyrna Homonoia Sikkesi. Ön Yüz: Commodus'un (kısa sakallı) defne başlı büstü B. V. Head, Historia Numorum, A Manual of Grek Numismatics, Oxford, 1911, 527, Fig. 275; RPC IV, 2, 745; BMC Mysia: 61, Kat. no. 293-294, Pl. XV-5, XVI- 7;Motor 2010:164.; Çoruh Kurt 2023, Resim 10. b- (43mm 34,15gr) Ön Yüz: Kore Soteira'nın mısır çelenkli ve bol dökümlü büstü (baş Faustina II'nin portresi mi?) arka yüz a maddesiyle aynı. RPC IV, 2, 744; Çoruh Kurt 2023, resim 8.

²³⁰ MÖ 192 43 mm 29,18 gr. RPC IV.2 Nº:10380.

²³¹ AE Bronz (24 mm. 6,54 gr) RPC IV.2Nº: 160.

²³² AE Bronz MS 169–175 (19 mm) RPC IV.2Nº:776. Ayrıca bkz. RPC IV.2Nº: 772.

19²³³20²³⁴21²³⁵22²³⁶23²³⁷24²³⁸25²³⁹26²⁴⁰27²⁴¹28²⁴²29²⁴³30²⁴⁴31²⁴⁵32²⁴⁶33²⁴⁷34²⁴⁸35²⁴⁹36²⁵⁰37²⁵¹38²⁵²39²⁵³

²³³ El Stater. MÖ 460 - 400 (15.99gr) Ön Yüz: Panter derisi serilmiş taşta oturan Genç Dionysos sola, sol dirseğinden destek almış ve sağ elinde kantharos'u uzatmış; dizlerinin çevresinde bir manto, dizlerinin önünde bir thyrros'un üst kısmı görülmekte. Orkinos balığı aşağıda sola. Hermitage Müzesi koleksiyonu env. No. SHM 1221 (Frolova vd. 2007, 5-17.)

²³⁴ El Stater MÖ 460-400 (16.00 gr) Triton V Sale, lot 1406, müzayede tarihi:16.01.2002.

²³⁵ El Stater MÖ 460-400 (20 mm. 16.06 gr.) Boston MFA col. no. 1541. erişim numarası: 04.1306.

²³⁶ El Stater MÖ 460-400 (15.99gr. 20mm.) Weber col, lev. 182 res. 5003.

²³⁷ El 1/6 Stater (Hekte) MÖ 460-400 (11 mm. 2.55 gr.) Boston MFA col. no. 1542. erişim numarası: 04.1307.

²³⁸ El 1/12 Stater (Hemihekte). MÖ 500-450 civarı. (8 mm. 1.36 gr.) Nomos AG - obolos 24, Lot 130. Müzayede tarihi: 21.08.2022

²³⁹ El Stater. MÖ 400 - 330 (20 mm. 16.04 gr.) Boston MFA col. no. 1567. erişim numarası: 04.1308.

²⁴⁰ El Stater. MÖ 460-400 (20 mm. 16.00gr.) Boston MFA col. no. 1513, erişim numarası: 04.1389.

²⁴¹ El Stater. MÖ 500-460. (21 mm. 16,02 gr.) Boston MFA col. no. 1466. erişim numarası: 04.1388.

²⁴² El 1/6 Stater (Hekte). MÖ 500-460. (12mm. 2.680 gr.) BM col. Müze numarası 1979,0101.130. Kayıt numarası 1979, 0101.130.

²⁴³ El 1/6 Stater (Hekte). MÖ 600-550 BC. (10.5 mm. 2.72 gr.) Nomos AG - obolos 24, Lot 129 müzayede tarihi:21.08.2022

²⁴⁴ El Stater. MÖ 550-500 (21 mm. 15.97 gr.) Boston MFA col. no. 1439. erişim numarası: 04.1390

²⁴⁵ El Stater. MÖ 500-450 (21 mm. 16.06 gr.) Nomos AG - Auction 25, Lot 178, müzayede tarihi: 13.01.2013.

²⁴⁶ El Stater. MÖ 460-400 (19 mm. 16.01 gr.) Boston MFA col. no.1491. erişim numarası: 04.1317.

²⁴⁷ El Stater. MÖ 500-450 (15,87 gr.) CNG Auc. 75 (5/2007), lot 339.

²⁴⁸ El Stater. MÖ 400-330 (18 mm. 16,08 gr.) Boston MFA col. no. 1564. erişim numarası: 04.1309

²⁴⁹ El Stater MÖ 380 (16.23 gr.) Numismatica Ars Classica Auction 132, lot 297 SNG France: 331.

²⁵⁰ EL Stater. MÖ 500-450 civarı. (19mm. 16.06gr.) Roma Numismatics Ltd - Action XXV, Lot 383. müzayede tarihi:22.09.2022

²⁵¹ El 1/6 Stater (Hekte). MÖ 550-500 (11 mm. 2,66 gr.) Boston MFA col. no. 1424. erişim numarası:04.1314

²⁵² EL 1/12 Stater (Hemihekte). MÖ 500-450 (8mm. 1.33 gr) Heritage World Coin Auctions - ANA Signature Sale 3101, müzayede tarihi: 25.08.2022

²⁵³ EL Stater. MÖ 460-400 (21 mm. 16,02 gr.) Boston MFA col. no. 1507. erişim numarası: 04.1313.

²⁵⁴ EL Stater. MÖ 460–400 (20 mm.16.06 gr.) Boston MFA col. no. 1506 erişim numarası: 04.1312.

²⁵⁵ EL Stater. MÖ 460–400 (20 mm. 16.01gr.) Weber col. lev. 182 res. 4992.

²⁵⁶ EL Hekte MÖ 5.-4. yüzyıl. (2.65g). CNG Triton XI (1/2008), lot 212.

²⁵⁷ EL Stater. MÖ 500–460 (22 mm. 16,14 gr.) Boston MFA col. no. 1461. erişim numarası: 04.1310. Ayrıca bkz. SNG France: 279.

²⁵⁸ EL Stater. MÖ 500–460 (20 mm. 16.12gr.) Weber col. lev. 182 res. 4980.

²⁵⁹ El 1/6 Stater (Hekte) MÖ 500-450 (10 mm. 2,65gr.) bddr savaco coins Black 1st Black Auction lot 27, müzayede tarihi: 01.06. 2019

²⁶⁰ EL Stater MÖ 550–500 (16.070gr) BMC Mysia: kat. no. 68 lev. VI-4

²⁶¹ AE (MS 193–211) Photo:Bibliothèque Nationale de France. Département des Monnaies, Médailles et Antiques. FG 444.

²⁶² EL Stater MÖ 550–500 (18 mm. 16,09 gr.) CNG coin, Triton XXIV lot 572. müzayede tarihi: 20.01.2021

²⁶³ El 1/6 Stater (Hekte) MÖ 550–500 (11 mm. 2,65 gr.) Boston MFA col. no. 1426.erişim numarası: 04.1315

²⁶⁴ El Stater MÖ 500-450 (19 mm. 15.93 gr.) Nomos AG - Auction 24, Lot 172, müzayede tarihi:22.04.2022

²⁶⁵ EL Hekte MÖ 550-450 (2.69gr.) Stack's Bowers Galleries (& Ponterio) - Summer 2022 Global Showcase Auction, Lot 33039 müzayede tarihi: 22.08.2022.

²⁶⁶ El Stater MÖ 550-500 civarı. (20 mm. 16.08 gr.) Leu Numismatik AG - Web Müzayedesi 20, Lot 1043, müzayede tarihi: 16.07.2022

²⁶⁷ El Stater MÖ 550–500 (21 mm. 16.04 gr.) Boston MFA col. no. 1421. erişim numarası: 04.1404.

²⁶⁸ El 1/6 Stater MÖ 500-450 (10 mm. 2,65 gr.) Boston MFA col. no. 14. erişim numarası: 61.1190.

²⁶⁹ EL Hekte – 1/6 Stater MÖ 500-450 (11mm, 2,72 g) CNG Triton XIV (4/2011), lot 264.

²⁷⁰ El Stater MÖ 500–460 (19 mm. 16,02 gr.) Boston MFA col. no. 1455. erişim numarası: 04.1416.

²⁷¹ El Stater MÖ 500–450 (20,32mm. 16,19 gr.) BMC Mysia: kat. no. 53 lev. V-16.

²⁷² El Stater MÖ 500–450 (16.05 gr.) Numis Corner Katalog referenz: 1066883. <https://www.numiscorner.com/de/products/1066883-coin-mysia-stater-ca-550-450-bc-kyzikos-ef-40-45-electrum> erişim tarihi:09.09.2024

²⁷³ EL Hemihekte - 1/12 Stater M.Ö. 500-475 (1.35g). CNG Triton VIII (1/2005), lot 368.

²⁷⁴ El Stater MÖ 500–460 (21 mm. 15,97 gr.) Boston MFA col. no. 1460. erişim numarası 04.1419.

²⁷⁵ El Stater (15,940gr) Catalogue of the Whittall Collection of Greek Coins: Auction 10. (July 1884) lot. 757; Greenwell, 1887: 112, lev. V.23.